

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Fakültə: SABAH qrupları

İxtisas: İqtisadiyyat

B U R A X I L I Ş İ Ş İ

Mövzu: Azərbaycanca yaşıl iqtisadiyyata keçid imkanları

Kurs: IV

Qrup: S2_İQT1

Tələbə: Camulla Qənbərov

Elmi rəhbər: Rzayev Rafael

Bakı 2018

Mündəricat

GİRİŞ	3
FƏSİL 1. DAVAMLI İQTİSADI İNKİŞAF, ONUN TƏMİN EDİLMƏSİNİN EKOLOJİ ASPEKTLƏRİ	6
1.1 Davamlı inkişaf konsepsiyası, davamlı inkişafın əsas aspektləri	6
1.2 Davamlı inkişafın təmin edilməsində yaşıl iqtisadiyyata keçidin rolu	26
FƏSİL 2. AZƏRBAYCANDA YAŞIL İQTİSADIYYATIN İNKİŞAF İMKANLARI	46
2.1 Azərbaycanada yaşıl iqtisadiyyata keçidin cari vəziyyəti	46
2.2 Azərbaycanada yaşıl iqtisadiyyata keçidin sürətlənməsi yolları	58
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	70
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:	72

Giriş

Cəmiyyət artan tələbatı ilə təbiətdən istifadə və dağıtmadan bu tələbatı təmin etmək imkanlarının yoxluğu arasındakı ziddiyyətlə üz-üzə qalmışdı. Buna əsasən sosial iqtisadi inkişaf qlobal təbii fəlakətə doğru gedən, həm gələcək nəsillərin zəruri tələbatlarının təmin edilməsi, həm də onların təhlükə altında qoyan bir istiqamətdə gedirdi. Məhz bu səbəbdən təbii əsaslar məhv olmadan davamlı inkişafı həyata keçirən bəşəri inkişaf strategiyasını yaratmaqla bu ziddiyyəti aradan qaldırmaq qərara alındı.

Son illər ərzində dünya əhalisinin sayı 7,6 milyard nəfərə yaxınlaşmışdır. 1990-cı ildə dünyada adambaşına düşən ÜDM 4,063 dollar olduğu halda, 2017-ci ildə bu rəqəm iki dəfədən çox artaraq 10,562 dollar olmuşdur. Xüsusilə 20-ci əsrin ikinci yarısından etibarən ölkə iqtisadiyyatındakı böyümə, inkişafın sürətlənməsi, işsizliyin azaldılması, infilyasiyaya nəzarət kimi qısamüddətli siyasətlərə üstünlük verilmişdir. Ancaq bütün bunlar həyata keçirilərkən artım iqtisadiyyatına qarşı tənqidlər artmağa və sənayeləşmə ilə birlikdə təbii resurslara olan tələbat və bu resursların üzərindəki təzyiqin artması qlobal ölçüdə zənginliyin və istehsal-istehlak fəaliyyətlərinin davamlılığı mövzusunda düşünməyə ehtiyac yaratmışdır. Bu nöqtədə cəmiyyətin inkişafının davamlılığı təkə iqtisadi nöqteyi-nəzərdən qiymətləndirilməsi yerinə iqtisadi, sosial və ətraf mühit ünsürlərinin bir arada daha ətraflı bir qiymətləndirilməyə başlanmışdır. Beləliklə çox tərəfli bir anlayış olan “davamlı inkişaf” meydana gəlmişdir.

Dayanıqlı bir inkişaf üçün üç əsas istiqamət: iqtisadi, sosial və ekoloji dayanıqlılıq vacibdir. Yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyası mövcud resursyönümlü iqtisadiyyat, ekoloji iqtisadiyyat, postmodernizm, ətraf mühitin iqtisadiyyatı və.s. kimi bir çox istiqamətləri özündə ehtiva edir.

Hal-hazırda mövcud “qəhvəyi” iqtisadiyyat – təbii resurslardan daha çox istifadəyə, enerji resurslardan daha çox asılılığa və yüksək ekoloji problemlərə əsaslanır. Ətraf mühitin çirkləndiyi, yaşıllıqların azaldığı bir dövrdə “yaşıl” iqtisadiyyatın əhəmiyyəti artmışdır.

“Yaşıl” iqtisadiyyat klassik qəhvəyi iqtisadiyyatın təməllərinə insan və təbiət anlayışlarının əlavə edilməsi ilə təyin oluna bilər. “Yaşıl” iqtisadiyyatın təməl prinsiplərini yoxsulluğun azaldılması, təbii resusrlardan optimal istifadənin təmin edilməsini, əhalinin rifahının yüksəldilməsi meydana gətirir.

Yaşıl iqtisadiyyatın dəqiq müəyyən edilmiş bir tərif yoxdur. “Yaşıl” iqtisadiyyat üç əsas mərhələni əhatə edir. 2020-ci ilə qədər olan müddətdə insanların bu haqda maarifləndirilməsi, 2020-2030-cu illər yaşıl iqtisadiyyat elementlərinin formalaşdırılması, 2030-2050-ci illər isə bu sistemin nəticə verməsi gözlənilir.

Azərbaycanda “yaşıl” iqtisadiyyata keçid planının ilkin mərhələsini formalaşdırmaq üçün bu konsepsiyayı təhlil etmək vacib şərtidir. UNEP-in məruzələrində “yaşıl” iqtisadiyyata insan sağlamlığı və sosial ədalətin yaxşılaşdırılmasına gətirib çıxaran, ekoloji risklərin və ekoloji çatışmazlıqların əhəmiyyətli dərəcədə azaldılması kimi tərif verilmişdir. Dövlət islahatları və investisiyalar həm iqtisadi artımı, həm də ekoloji davamlılığı təmin edən sektorlarda həyata keçirilməlidir. Bu investisiyaların nəticəsində ənənəvi qəhvəyi iqtisadiyyat sahələrindən uzunmüddətli iqtisadi artımı, sosial şəraitin yaxşılaşdırılmasını, yeni iş yerlərinin yaradılmasını və tullantıların azaldılması nəzərdə tutan ekoloji dayanıqlı və resursların səmərəli istifadəsini təmin edən “yaşıl” fəaliyyətlərə keçid nəzərdə tutulur. “Yaşıl” iqtisadiyyat üçün ümumi bir model yoxdur: hər bir ölkənin özünəməxsus təklifləri vardır. “Yaşıl” iqtisadiyyata keçid həm dövlət, həm də özəl sektorun tərəfdaşlığını tələb edir.

Azərbaycanda neft və qaz ehtiyatlarının inkişafı ilə əlaqədar bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə böyük iqtisadi inkişaf müşahidə olunmuşdur. Sovet İttifaqının dağılmasından sonra sənaye, xüsusən enerji istehsalı ÜDM-nin 50 faizini təşkil edib, neft hasilatı isə 1999-cu ildən 2017-ci ilə nisbətən dörd dəfə artmışdır. Hakimiyyət orqanları neft sənayesinə daha az etibar edəcək və bu sahədən gələn maliyyə axınlarını digər iqtisadi sektorlara yönəldilməsini təmin edəcək bir gələcək planlaşdırmağın

zəruriliyini başa düşür. Məhz bu səbəbdən Azərbaycanda “yaşıl” iqtisadiyyata keçid imkanlarının təhlili və araşdırılması mühim əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqatın məqsədi - Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyata keçid imkanlarının və davamlı inkişafın təmin edilməsində “yaşıl” iqtisadiyyatın rolunun müəyyənləşdirilməsidir.

Tədqiqatın obyektı - Azərbaycanda “yaşıl” iqtisadiyyat və davamlı inkişafın təmin edilməsidir.

Tədqiqatın predmeti - Azərbaycanda davamlı inkişafa “yaşıl” iqtisadiyyatın təsirləri, “yaşıl” iqtisadiyyata keçid imkanlarıdır.

Tədqiqatın vəzifələri- Bu vəzifələri aşağıdakı kimi göstərmək olar.

- Davamlı inkişafın məzmununun dəqiqləşdirilməsi.
- “Yaşıl” iqtisadiyyatın məzmununun dəqiqləşdirilməsi.
- Xarici ölkələrdə yaşıl iqtisadiyyatın formalaşması üzrə tədbirlərin təhlili.
- Azərbaycanda “yaşıl” iqtisadiyyata keçidin mövcud vəziyyəti və “yaşıl” iqtisadiyyata keçid imkanlarının müəyyənləşdirilməsidir.

İnformasiya mənbəyi kimi yerli və xarici alimlərin əsərləri, müvafiq dövlət orqanlarının rəsmi saytları və internet resurslardan istifadə olunmuşdur.

Fəsil 1. Davamlı iqtisadi inkişaf, onun təmin edilməsinin ekoloji aspektləri

1.1 Davamlı inkişaf konsepsiyası, davamlı inkişafın əsas aspektləri

1980-ci illərdən başlayaraq dayanıqlı inkişafın vacibliyi ön planda idi və bu illərdə BMT-nin Ətraf mühit üzrə Proqramı (UNEP) “dağıtmadan inkişaf”a keçməyin zəruriliyinə diqqət yönəltdi və ilk dəfə UNEP-in “Ətraf mühitin mühafizəsinin Ümumdünya strategiyası”nda davamlı inkişaf konsepsiyası geniş yayılmışdır.

Termin kimi “davamlı inkişaf” (sustainable development) ilk dəfə 1983-cü ildə “Ətraf mühitin mühafizəsi üzrə Beynəlxalq Komissiya”nın hazırladığı hesabatda, komissiyanın rəhbəri Qru Xarlem Bruntland tərəfindən işlədildi.

Davamlı inkişaf dedikdə müəlliflərin fikrincə elə inkişafdır ki, “gələcək nəsillərin tələbatlarını ödəməklə yanaşı indiki nəslin tələbatlarını ödəmək də mümkün olsun”. Davamlı inkişaf haqqında bu fikir indiki ölkələrin çoxunda tanınır.

1992-ci ildə Rio de Janeyro şəhərində Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Ətraf mühit və inkişaf üzrə konfransı” (UNCED) keçirildi və bu konfranda iştirak edən 179 ölkənin dövlət başçıları tərəfindən dünyanın inkişaf kursunun dəyişdirilməsi barədə gözlənilməz qərarın qəbulu, sürətlə korlanan qlobal ekoloji vəziyyətin və əldə olunan məlumatların təhlili nəticəsində 21-ci əsrdə dünyada bütün canlıların məhv olmasına gətirib çıxara biləcək qlobal fəlakət ehtimalının başa düşülməsinin nəticəsi idi.

UNCED ənənəvi davamsız inkişaf yolunun məhvedici olmasının bəşəriyyət tərəfindən dərk edildiyini nümayiş etdirdi. Yeni inkişaf strategiyasına keçid cari vəziyyəti qoruyub saxlamağa və gələcək inkişaf üçün dünya birliyinin təbii reaksiyası idi.

Mahiyyətcə davamlı inkişaf konsepsiyası əvvəllər əhəmiyyəti dərk olunmayan, yaxud iqtisad elminə aid olmayan kimi qəbul edilən və bu səbəbdən də diqqətdən kənar qalan, ancaq bəşəriyyət üçün həyati əhəmiyyətə malik olan problemlərə keyfiyyətcə yeni yanaşma idi.

BMT-nin Rio DE Janeyroda 1992-ci ildə keçirilən “Ətraf mühit üzrə Konfransı”nın əsas sənədlərindən olan ”XXI əsrin gündəliyi”-ndə bəzi iqtisadçılar “ənənəvi iqtisadi artım” anlayışına şübhə ilə yanaşırdılar və bəşəriyyətin tələbatlarına cavab verən istehsal və istehlak sxemləri axtarmaq lazımdır.

Ənənəvi iqtisadiyyat görə bazar sistemində gəlirlərin maksimallaşması və istehlakçıların tələbatının tam ödənilməsi insanların yaşayış səviyyəsini maksimallaşması ilə uyğundur və bazardakı uyğunsuzluqları dövlət siyasətinin təsirlərinin nəticəsi olaraq düzəltmək mümkündür.

Davamlı inkişaf konsepsiyasına əsasən isə, istehlakçı fərdlərin artan tələbatının ödənilməsi və gəlirlərin qısa müddətli maksimallaşması son nəticədə insanların yaşayış səviyyəsinin və sosial və təbii resursların azalmasına və tamamilə tükənməsinə səbəb ola bilər.

Davamlı inkişaf əlaqəli fikirlər irəli sürmüş R.Kostansa və K.Folke qeyd edirlər ki, davamlı inkişaf bir–biri ilə bağlı olan üç problemin həlli ilə əlaqəlidir:

1. Həyat təminatının ekoloji sistemə uyğun gələn iqtisadiyyatın davamlılığı.
2. Resursların gələcək nəsillər arasında və insanla digər bioloji növlər arasında ədalətli paylanması;
3. Resursların zaman görə effektiv bölüşdürülməsi.

Davamlı inkişaf iki qarşılıqlı əlaqəli həlledici anlayışları özündə ehtiva edir.

-Əhalinin aşağı və yoxsul təbəqələri üçün zəruri olan tələbatlar anlayışı;

-Ətraf mühitin, cəmiyyətin mövcud və gələcək tələblərinin təmin edilməsi imkanlarına qoyulan məhdudiyyətlər anlayışı.

Davamlı inkişaf konsepsiyası beş əsas prinsipi var:

1. Cəmiyyət inkişafa indiki nəslin tələbatlarını təmin edəcək və gələcək nəsilləri tələblərini təmin etmək kimi vəziyyətlərindən məhrum etməməklə davamlı və uzun müddətli xarakter verə bilər.

2. Nisbi olan təbii resurslardan istifadə, eləcə də, texnologiya və sosial təşkilin müasir vəziyyəti, təbiətin insan fəaliyyətinin nəticələrinin öhdəsindən gəlmək qabiliyyəti ilə əlaqədardır.

3. Bəşəriyyətin zəruri tələbatlarını ödəmək və hər kəsə daha yüksək həyat səviyyəsi ümidlərini həyata keçirmək zəruridir. Bu prinsip olmadan davamlı və uzunmüddətli inkişaf mümkün deyil.

4. Yüksək maliyyə və maddi imkanlarına malik olan həyat tərzini enerji istehlakı imkanları ilə uyğunlaşdırmaq lazımdır.

5. Demografik artım səviyyəsi və artım tempi yerin qlobal ekosisteminin dəyişən məhsuldarlıq imkanı ilə uyğunlaşdırılmalıdır.

Konsepsiyada qeyd olunur ki, davamlı inkişafın dinamik xarakterlidir və göstərilir ki, davamlı inkişaf dəyişməyən harmonik tarazlıq vəziyyəti deyil, burada resurslardan istifadə kapital qoyulan sahələr, texnoloji inkişafı və institusional dəyişikliklər mövcud və gələcək tələblərə uyğun gəlməlidir.

Davamlı inkişaf konsepsiyası özündə iki həddin müəyyən olunması və uçotunu ehtiva edir:

-ekoloji maksimum həddi –tullantıların miqdarının, eləcə də, resursların və vəhşi təbiətin tükənməsi dərəcəsinin biosferanın dağılması və bəşəriyyətin məhvinə səbəb olmayacaq maksimum həddi;

-sosial minimum həddi- təbii resursların istifadəsinin insanların mövcudluğunu saxlayan baza tələbatlarının ödənilməsini və insanın ləyaqətli və fəxrli yaşamaq hüququnu pozmayan minimum həddi.

Konsepsiya davamlı inkişafa əsasən üç nöqtəyi nəzərin – iqtisadi, sosial və ekoloji nöqtəyi nəzərlərin birləşməsinin nəticəsi olaraq yaranıb. Buna əsasən də davamlı inkişaf konsepsiyası çox hallarda davamlı inkişafın üç aspektli konsepsiyası da adlanır. Son dövrlərdə davamlı inkişafın dördüncü aspektini- təşkilati idarəetmə aspektini də vurğulayırlar.

Davamlı inkişafın iqtisadi aspektini Con Hiks tərəfindən gəlirə verilən tərif, məcmu gəlirin maksimal axını prinsipi təşkil edir. Hiks qeyd edirdi ki, “gəlirlərin müəyyən olunması məqsədi insanlara yoxsullaşmamaq üçün istehlakın həcmi müəyyən etməli olduqlarını göstərməkdir.

Hiksin fikirlərinə görə gəlir hesab olunur ki, bu günün gəlirinin əldə edilməsi sabah da bu günkü qədər gəlir əldə etmək imkanını məhdudlaşdırmayın. Konsepsiyasının əsasını təşkil edən - məhdud təbii resursların optimal iqtisadi istifadəsinin vacibliyi fikri çıxır.

Konsepsiyada məhdud resursların optimal istifadəsi ilə yanaşı, pozulmuş təbii landşaftın yenidən bərpasına düzgün yanaşmaqla, texnologiyaların təbiətə mənfi yükü azaltmaqla tətbiqi, əlverişsiz vəziyyəti düzəltmək, əhalinin yaşayış səviyyəsini, həyat keyfiyyətini yüksəltmək mümkündür.

Artıq çoxdandır ki, təbii resursların məhdudluğu fundamental fakt kimi qeyd olunur. Təbii nemətlərin ödənişsiz olmadığı fikri məhz davamlı inkişaf konsepsiyası əsasında çıxarıldı.

Məhz davamlı inkişaf konsepsiyasının əsasını iqtisadi yanaşma təşkil edir. Eyni zamanda davamlı inkişaf konsepsiyası “iqtisadi effektivlik” anlayışının özünə yeni aspektdən baxmağa imkan yaratdı.

Konsepsiyasının sosial komponenti insana, sosial və mədəni sistemlərin sabitliyinin qorunub saxlanmasına, insanlar arasında konfliktlərin aradan qaldırılmasına yönəlib. Sosial yanaşmanın əsas aspekti nemətlərin ədalətli paylanmasıdır.

Məhz sosial problemlərin aradan qaldırılması mühümlüyü son nəticədə davamlı inkişaf konsepsiyasının meydana gəlməsinə səbəb oldu.

Davamlı inkişaf o halda mümkün deyil ki, cəmiyyətdə imkanların, resursların insan cəmiyyətinin bütün üzvləri arasında ədalətli bölüşdürülməsi olmasın. Dünyanın bütün əhalisinin yüksək, layiqli həyat səviyyəsinə nail olunması dünya birliyinin başlıca məqsədi olmalıdır.

Bərabər hüquqlu cəmiyyət davamlı inkişaf üçün insan cəmiyyətinin hər bir səviyyələrində zəruridir. İstənilən minimal yaşayış səviyyəsi hər bir insanın önəmli hüququ olmalıdır. Normadan artıq maddi bolluq bəşəriyyət üçün yoxsulluq qədər problemə səbəb olur.

Bu konsepsiyasının əsas komponentlərindən biri olan sosial komponentlərinin inkişafının nəticəsi mövcud və gələcək nəsillərin haqqlarının qorunması kimi əsas ideya oldu. Mövcud nəsillərin istifadə etdiyi yer üzünün təbii ehtiyatlarından istifadə indiki nəsillər ilə bərabər gələcək nəsillərin də haqqıdır. Təbii ehtiyatlar fondunun çirklənmədən, heç bir zərər görmədən gələcək nəsillərə ötürülməsi davamlı inkişaf üçün zəruridir.

Kopenhagədə 1995-ci il 6-12 mart tarixində keçirilən sosial inkişafa görə yüksək səviyyəli ümumdünya konfransından BMT ölkələrinə görə davamlı inkişaf çərçivəsində, davamlı inkişaf üçün milli və beynəlxalq səviyyədə sosial inkişaf, həddən artıq yüksək yoxsulluğun qarşısının alınması, məşğulluğun artırılması, işsizliyin müəyyən səviyyəsinin aşağı salınması və sosial inteqrasiyaya kömək göstərilməsi üzrə tədbirlər haqqda təkliflər təqdim olundu. Sənəddə qeyd olunurdu ki, sosial inkişafın əsas məqsədi insanların yaşayış səviyyəsini yüksəltməsidir. Bu üçün demoqrafik institutların yaradılmasını, insanların azadlıqlarına və əsas hüquqlarına rəğbət göstərilməsini, bərabər iqtisadi imkanların təmin edilməsini, nəzərdə tutur. Sosial inkişaf üçün əhəmiyyət daşıyan faktorlardan biri hüquqların verilməsi və təmin edilməsi demokratiya, harmoniyadır. Cəmiyyətin üzvləri yaşadıkları icmanın işlərində aktiv iştirak hüququna və imkanına malik olmalıdırlar.

Davamlı inkişaf konsepsiyasına görə əsas sərvət insandır. Bu fikirə əsaslanaraq qeyd olunur ki, insan yaşadığı sürətdə həyat fəaliyyəti sferasını formalaşdıran proseslərdə iştirak etməli, qərarların qəbulu və həyata keçirilməsinə yardım etməli və qərarların icrasına nəzarət etməlidir.

İnkişaf edən və formalaşan nəsildə düzgün dəyərlər sisteminin yaradılması əsas məsələlərdən biridir. Yüksək tələbli mənəvi və estetik normalar dayanıqlı inkişafa doğru mühüm addımdır. Bu cür məsələlərlə bağlı ali təhsilə xüsusi diqqət verilməsi çox önəmlidir. Təbii ehtiyatların tükənməsi, antropogen çirklənmə və digər ekoloji, hüquqi və sosial problemlər yeni elmi nəzəriyyələrin, yeni texnologiyalar, yeni meyarlar, hədəflər sosial və təbiət proseslərin idarə olunması məsələləri, cəmiyyətin sonrakı inkişafının ideal modelinin layihələşdirilməsini zəruriləşdirir.

Dünya birliyi tərəfindən gələcək inkişaf üçün davamlı fundamental baza ola biləcək yeni bir –biri ilə əlaqədə olan təsir modelinin yaranması haqda siyasi qərar qəbul olunub.

Davamlı inkişafa keçid və davamlı inkişaf templərində əhəmiyyətli dəyişikliklərə nail olmaq o halda mümkün olur ki, ali ixtisas təhsilində köklü müsbət dəyişikliyi baş versin. Bunun üçün tədris olunan fənnlər dairəsinin genişlənməsi, davamlı inkişaf ilə əlaqədar məsələlər tədris planlarına daxil edilməsi ilə bərabər, fundamental nəzəriyyələrin əsasında formalaşmış ekoloji, sosial və iqtisadi şərtlər daxilində insanın həyat fəaliyyətinin davamlı inkişaf modelini yaratmaq qabiliyyətinə sahib olan mütəxəssislərin hazırlanması zəruridir.

Davamlı inkişafın növbəti əsas komponentlərindən biri də ekoloji komponentdir. Ekoloji əsasdan davamlı inkişaf təbii sistemlərin fiziki və bioloji tamlığını təmin etməlidir.

Müasir dövrümüzdə hər bir ölkələrin qarşısında duran əsas məsələlərdən biri iqtisadi artımın təmin edilməsidir. Bu isə biosferanın balansının pozulması, ətraf mühitin çirklənməsi və deqradasiyası, təbii resursların məhv olması və tükənməsi ilə əlaqədardır və insanların sağlamlığına mane olmasına, iqlimin qeyri-sabitliyinə, səbəb olmaqla gələcək inkişaf imkanlarını azaldır. Bu o deməkdir ki, insanların yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsi kimi zəruri məsələnin həlli mühüm həyat keyfiyyətini təmin edə bilmir.

Ekoloji tərəfdən yanaşsaq onu qeyd etməliyik ki, davamlı inkişaf fiziki və bioloji sistemlərin stabilliyini təmin etməlidir.

Ekoloji aspektdən yanaşdıqda davamlı inkişaf konsepsiyasını “ekstremist” iqtisadi ekoloji və müxtəlif ekotopiya konsepsiyalarından fərqləndirmək mühüm məsələlərdən biridir. Bu konsepsiyalar iqtisadi inkişafın məhdudlaşdırılmasına yönəlir. Ekotopiyanın əsas məqsədi təbiətə, mədəni və bioloji müxtəlifliyə geri dönüş, elmi-texniki tərəqqidən imtina olunmasıdır. İqtisadi inkişafın bu növünün seçilməsi cəmiyyətin yaşayış standartlarının səviyyəsinin azalmasına gətirib çıxardığı üçün az realdır.

Biosferaya davamlı inkişafın ən önəmli və əsas məqsədi kimi baxa bilmərik. Davamlı inkişafın əsas məqsədi insanın mövcudluğunun bioloji növ kimi saxlanmasıdır. Getdikcə insan başa düşür ki, təbii mühitin deqradasiyası məlum olan kritik səviyyənin normadan artığını keçərsə insanların gələcək həyatlarının və fəaliyyətlərinin özü qeyri mümkün ola bilər.

İndiki dövrdə dünyanın bir sıra ölkələri davamlı inkişafın təmin edilməsi üçün ekoloji sahədə effektiv tədbirləri həyata keçirirlər.

Skandinaviya ölkələri əlverişli ekoloji müasir texnologiyalar, məhsul və xidmətlər istehsal edən sahələrin inkişafı üçün nəzərdə tutulan iqtisadiyyatı yenidən formalaşdırırlar.

Qlobal iqlim qeyri-sabitliyi ilə mübarizə və enerji səmərəliyinin yüksəldilməsi dünya iqtisadiyyatının gələcəyinə güclü təsir göstərəcək. Hal-hazırda qlobal istixana qazlarının tullantılarının çox hissəsi dörd ölkənin - Hindistan, Çin, Rusiya və ABŞ-ın payına düşür.

2020-ci ilə qədər Avropa İttifaqı ölkələrinin enerji effektivliyini 20% yüksəltmək və yenidən bərpa olunan enerji mənbələrinin 20%-ə çatdırmaq, istixana qazlarının tullantılarını 20% azaltmaq cəhdi (20:20:20 planı) Avropa iqtisadiyyatında köklü dəyişiklərə gətirib çıxara bilər.

Bu sferada dünyanın ikinci ən böyük iqtisadiyyata malik olan, çətin və ağır ekoloji vəziyyətdə olan Çinin apardığı siyasəti göstərmək olar. Çin tarixində ən böyük və əsas ekoloji islahatları həyata keçirir. 2011-ci ildə qəbul olunmuş beş illik “yaşıl” plan ətraf mühitin korlanması, antropogen təsirlərin qarşısının alınması və təbii resursların istifadəsində müasir texnologiyaların tətbiqinə, və “yaşıl” vergiqoymanın tətbiqinə əsaslanan yeni vergi istifadə olunan resurslara qoyulur sərf olunan əməyə yox, yeni ekoloji tənzimləmə sisteminin həyata keçirilməsi ön planda tutur. Həttda Çində tullantılara görə ekoloji ödənişlər sistemi, tullantılara kvotaların satışa görə daxili sxem də işlənir.

Vaxt keçdikcə davamlı inkişaf fikiri nəzəriyyədən daha çox praktiki sahəyə keçir. “Ümumdünya Biznes Şurası” 20 ildən artıq müddətdir ki, davamlı inkişaf sahəsi üzrə fəaliyyət göstərir və Rio de Janeyroda keçirilən sammit zamanı yaradılmışdır, əsas hədəf forumda sahibkarların inkişafını dəstəkləyəcək fəaliyyətlərin təmin olunmasıdır. Şuranın tərkibinə dünyanın müxtəlif yerlərindən 190-a qədər nüfuzlu şirkət iştirak edir (Canon, Hundai, Ford, İKEA və s.). Aparılan tədqiqatlara əsasən şuranın fəaliyyəti nəticəsində il ərzində 6,3 trilyon dollara qədər biznes imkanları açır.

Beynəlxalq Valyuta Fondu da davamlı inkişaf problemlərinin həlli ilə məşğul olur. Qlobal maliyyə böhrandan sonra zəif iqtisadi inkişaf modelinə keçidin vacibliyini BVF qeyd etdi və bu keçidin maliyyələşdirilməsi üçün bir neçə il ölkələrə iqtisadi qeyri-sabitliklər ilə əlaqədar problemlərin həlli üçün vacib olan ildə 100 mlrd dollar ayıra biləcək “Yaşıl Fond” yaradılması üçün təkliflər hazırlayır. 30 yanvar 2010-cu ildə bu təklif Davos İqtisadi Forumunda səsləndirilib.

Mühüm dünya siyasətlərdən biri də şirkətlər və korporasiyalar tərəfindən davamlı inkişaf haqda kompleks hesabatların işlənməsi və hazırlanmasıdır. Bu hesabatlar artıq şirkətlərin təqdim etdikləri ümumi hesabatların 75%-ni təşkil edir.

Davamlı inkişaf və onun aspektləri haqda qeyd etdikdən sonra davamlı inkişafın məqsədləri haqda da qeyd etmək istəyirəm.

BMT üzvü olan dövlətlər XXI əsrin başlanğıcında ən yoxsul millətlərə daha fəal yardım göstərilməsinin vacibliyini etiraf edərək davamlı inkişafın əsas məqsədlərini müəyyənləşdirdilər. Minilliyin inkişaf məqsədləri adlanan bu sənəddə ümumi, vahid məqsəd kimi dünyanın ən yoxsul ölkələrində iqtisadi və sosial şəraitin yüksəldilməsi yolu ilə inkişafın sürətlənməsi qəbul edilir.

BMT Baş Assambleyasının 55-ci sessiyası 2000-ci ilin sentyabrında öz işinə başladı. 185 ölkənin dövlət başçıları bu tədbirdə iştirak edirdilər. Bu assambleyada 55/2 sayılı qətnaməsilə “ BMT Minilliyin İnkişaf Məqsədləri” bəyannaməsi qəbul edildi. Minilliyin İnkişaf Məqsədləri aşağıdakılardır:

Məqsəd 1. Həddən artıq aclığın və yoxsulluğun qarşısının alınması;

Məqsəd 2. Ümumi ibtidai təhsilin təmin edilməsi;

Məqsəd 3. Gender bərabərliyinin artırılması və qadın hüquqlarının gücləndirilməsi.

Məqsəd 4. Uşaq ölümünün azaldılması;

Məqsəd 5. Anılığın müdafiəsinin yaxşılaşdırılması;

Məqsəd 6. AIDS/HIV, maliyyə və digər xəstəliklərə qarşı mübarizə aparılması;

Məqsəd 7. Ekoloji davamlılığın qorunması;

Məqsəd 8. İnkişaf üçün qlobal əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi;

Bütün ölkələrdə bu məqsədlər heç də uğurlu şəkildə həyata keçirilmir. Bəzi ölkələrdə məqsədlərə uğurlu şəkildə çatsalarda, digər ölkələrdə isə bu məqsədlərə hələ də çatmayıblar. Əhəmiyyətli tərəqqiyə nail olan ölkələrə Çini və güclü daxili və xarici inkişaf faktorlarına malik olan Hindistanı misal göstərmək olar.

Afrika ölkələrinin bəzilərini isə bu məqsədləri uğurlu şəkildə həyata keçirməyənlərə aid etmək olar, həmən ölkələrdə yoxsulluq cəmi 1% azalıb.

2012-ci il Rio+20 sammitində minilliyin inkişaf məqsədlərinin uğurları etiraf olunmaqla yekun sənəd – “Bizim istədiyimiz gələcək”- də ölkələr davamlı inkişaf sahəsində kompleks məqsədlərin işlənməsi üçün açıq tərkibli işçi qrup yaratmaq haqda razılığa gəldilər.

İki ildən çox bir vaxtda hökumətlər arasında məqsədlərin siyahısı üzrə danışıqlar davam etdi. Danışıqların zamanı cəmiyyətin və digər maraqlı tərəflərin təklifləri müzakirə olundu. Bu açıq və şəffaf müzakirələrin nəticəsi kimi 2015-ci ildə 25-27 sentyabr tarixlərində Nyu Yorkda keçirilən Davamlı inkişaf üzrə Sammitdə “Bizim dünyamızı dəyişərək: 2030-cu ilə qədər davamlı inkişafın gündəliyi” adı altında yekun sənəd qəbul edildi.

Bu sənəddə 2002-ci il davamlı inkişaf üzrə yüksək səviyyəli plenar iclasın, 2012-ci il Rio de Janeyroda keçirilən (Rio +20) BMT davamlı inkişaf üzrə konfransın nəticələri və bütün dünyada insanların fikirləri nəzərə alınır.

Sənəddə əks olunmuş məqsədlər “Minilliyin inkişaf məqsədləri”-ndə nəzərdə tutulan məqsədlərin məntiqi davamı kimi baxıla bilər.

Sənəddə əks olunmuş davamlı inkişafın məqsədləri aşağıdakılardır:

1. Səfalətin bütün formalarının hər yerdə ləğv edilməsi.
2. Aclığın aradan qaldırılması, ərzaq təhlükəsizliyinin artırılması, kənd təsərrüfatının davamlı inkişafına kömək göstərilməsi.
3. Sağlam həyat tərzinin yüksəldilməsi və hamı üçün bütün yaşlarda rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi.
4. Hamı üçün keyfiyyətli təhsilin təmin edilməsi və hamı üçün yaşadığı sürətdə tədris imkanlarının təşviq olunması.
5. Gender bərabərliyinin təmin olunması və qadınların, qızların hüquq və imkanlarının genişləndirilməsi.
6. Hər kəs üçün su ehtiyatlarının mövcudluğu və onlardan səmərəli istifadənin və təmizliyin təmin edilməsi.
7. Hamı üçün etibarlı, ucuz, davamlı və müasir enerji təhizatının rahat istifadəsinin təmin edilməsi.
8. Davamlı iqtisadi artıma, hər kəs üçün məhsuldar məşğulluq və layiqli işin təmin olunmasına köməklik göstərilməsi.

9. Davamlı sənayeləşdirməyə yardım edilməsi, innovasiyalara dəstək.
10. Ölkələr daxilində və ölkələr arasında balanslaşdırılmanın yaradılması.
11. Şəhərləri ,yaşayış məntəqələrini həyat qabiliyyətli, davamlı və təhlükəsiz hala gətirmək.
12. İstehsal və istehlakın səmərəli modellərinin təmin olunması.
13. İqlim dəyişikliyi və onun nəticələri ilə mübarizə tədbirlərinin həyata keçirilməsi.
14. Davamlı inkişaf görə təbii su mənbələrindən (dənizlərdən okeanlardan) istifadə və onların qorunması.
15. Quruda ekosistemlərin qorunması , onlardan rəşional istifadə olunmasına köməklik göstərilməsi, meşələrdən səmərəli istifadə, səhrələşmanın qarşısının alınması, tükənən resurslardan rəşional istifadə.
16. Davamlı inkişafgərə azad cəmiyyətin yaradılması üçün imkanların genişləndirilməsi hər kəs üçün ədalət məhkəməsinə çıxış üçün şəraitin yaradılması.
17. Davamlı inkişafı təmin etmək üçün vasitələrinin gücləndirilməsi və davamlı inkişaf üçün tərəfdaşlıq sistemlərinin işinin fəallaşdırılması.

Davamlı inkişafın məqsədlərinin Minilliyin inkişaf məqsədlərindən fərqlidir. Belə ki, əhəmiyyətli fərqi sənədin kompleks xarakteri ilə bağlıdır. Bu sənəddə inkişafa yardım konsepsiyası dəyişib. Qəbul olunmuş sənədin əsas xüsusiyyəti ondadır ki, o, üçüncü dünya ölkələri kimi inkişaf etmiş ölkələrə də aiddir.

Sənəddə davamlı inkişafda mühüm rolu insan hüquqlarının oynadığı da qeyd olunur.

“Davamlı inkişafın məqsədləri”nin özünə məxsus xarakterik xüsusiyyətləri var:

1.Universallıq. Minilliyin inkişaf məqsədləri tək cə inkişaf etməkdə olan ölkələrə aid edilirdisə, Davamlı inkişafın məqsədləri isə Minilliyin inkişaf məqsədlərindən fərqli olaraq universal xarakterli olub dünyanın hər bir ölkələrində təmin oluna bilər.

2.Dəyişiklərə istiqamətlənmə. Davamlı inkişafın məqsədləri qədim,ənənəvi inkişaf modelindən istifadə etməməyi təklif edir.Sənəd davamlı inkişafa baxış tərzinin

dəyişdiyini, insan hüquqlarına önəm verildiyini, qadın kişi hüquqlarının bərabərliyi aspektlərini nəzərə alan və ön planda insanların maraqlarının dayandığı müasir baxış təklif edir.

3.Hərtərəfli xarakteri. Sənəd insan hüquqlarının hər bir sahələrinə, həttdə vətəndaş,iqtisadi, mədəni, hüquqi, siyasi, sosial hüquqları və inkişaf hüquqlarını əhatə edir.

4. İnklyuzivlik. Yeni gündəlik ölkələr arasında və ölkə daxilində ayrışikliyin olmamasının bərabərliyə hörmət təmin olunduğu, gender bərabərliyinin mövcud olduğu dünya yaradılmasını nəzərdə tutur. Sənəd bütün dövlətlərin “ heç bir fərq qoymadan, irqindən,d ərisinn rəngindən, cinsindən, dilindən, dinindən, siyasi və digər baxışlarından, milli və ya sosial mənsubiyyətindən, mülkiyyət vəziyyətindən,doğulduğu yerdən, fərdiyyətindən və digər statusundan” asılı olmadan insan hüquqlarına hörmət etməsi, qoruması və həvəsləndirilməsi öhdəliyini təsdiq edir.

Davamlı inkişafın məqsədlərinə nail olunması üçün nəzarət, bu prosesin idarə olunması, istifadə olunan vasitələrin səmərəliyinin və qoyulmuş məqsədlərə nə dərəcədə nail olunmanın qiymətləndirilməsi müvafiq göstəricilərin – davamlı inkişaf indikatorlarının işlənməsini zəruridir.

1992-ci ildə Rio-de-Janeyroda keçirilən BMT-nin davamlı inkişaf üzrə Konfransında Davamlı inkişaf indikatorlarının işlənməsi zəruriyyəti təsdiq olundu. Bu sənədin əsas məqsədi dünyanın XXI əsrdə bəşəriyyətin qarşısına çıxan bütün problemlərin həllinə hazırlaşmaq idi.

Bu günki dövrdə dünyada bir sıra təşkilatlar davamlı inkişaf indikatorlarının işlənməsi ilə məşğuldur. Bu beynəlxalq konfrans və seminarlarda müzakirə olunmaqdadır.

Davamlı inkişaf indikatorlarının hazırlanması çox bahalı və kompleks prosedur olub, əldə olunması çətin,bəzi hallarda qeyri mümkün olan böyük miqdarda

informasiyanın zəruriliyini tələb edir. Davamlı inkişaf indikatorları qlobal, regional, milli, lokal, sahələr üzrə işləyə bilər.

Davamlı inkişaf indikatorlarının işlənməsi vacibliyi aşağıdakı hallarla bağlıdır:

-indikatorlar hər hansısa halı qiymətləndirərək qəbul olunan qərarların səbəbini aydınlaşdırmaq üçün istifadə olunur;

-indikatorlar yeniliklərə fikir bildirməyə kömək edir;

-indikatorların istifadə etməklə təbii resurlardan istifadə normasını, təbiətdən istifadə zamanı zərərin müəyyənləşdirməsinə kömək edir;

-indikatorlar istifadəçilərin informasiyaları əldə etmələrini asanlaşdırır;

İndikatorlar zəruri kommunikativ funksiyaları da yerinə yetirirlər. Məsələn, cəmiyyəti ətraf mühit indikatorları məlumatlandırmaqla ekoloji təhlükələri diqqət mərkəzinə gətirirlər.

Dünya təcrübəsində davamlı inkişaf indikatorlarının hazırlanması onların qurulmasına iki yanaşma mövcuddur:

1. Davamlı inkişafın müxtəlif faktorların hər birini əks etdirən indikatorlar sisteminin formalaşmasıdır. Bu zaman göstəricilər aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

-ekoloji indikatorlar

-iqtisadi indikatorlar

-sosial indikatorlar

-institusional indikatorlar

2. İnteqral, birləşdirilmiş indikatorların formalaşdırılması bu indikatorlar əsasında sosial –iqtisadi davamlı inkişaf haqda şərh etmək mümkündür. İndikatorların birləşdirilməsi üç qrup göstəricilərə görə tətbiq olunur:

-ekoloji- iqtisadi

-ekoloji-sosial-iqtisadi

-ekoloji

BMT Davamlı inkişaf üzrə Komissiyası tərəfindən işlənib hazırlanmış indikatorları sistemi əhatə dairəsinə görə tam formalaşmış davamlı inkişaf indikatorudur. Davamlı inkişaf indikatorları aşağıdakı əsas qruplara bölünür:

- Davamlı inkişafın sosial aspektlərinin indikatorları;
- Davamlı inkişafın iqtisadi aspektlərinin indikatorları;
- Davamlı inkişafın ekoloji aspektlərinin indikatorları
- Davamlı inkişafın institusional aspektlərinin indikatorları

Məqsədli istifadəyə əsasən indikatorları üç qrupa ayırırlar:

-Hərəkətverici qüvvə indikatorları. Davamlı inkişafa təsir edən faktorlar, proses və xüsusiyyətlərini xarakterizə edir;

-Vəziyyət indikatorları; davamlı inkişafın müxtəlif sahələrinin ,aspektlərinin hal hazırdakı və gələcək vəziyyətini xarakterizə edir;

- Reaksiya göstərmə indikatorları; daimi inkişafın hazırkı və gələcək vəziyyətin dəyişməsinə əsasən siyasi və başqa reaksiya göstərmə üsulunu tətbiq etməyə şərait yaradır.

Cədvəl 1.

Davamlı inkişaf indikatorları

XXI əsrin gündəliyi Bölmə	İndikator – hərəkətverici qüvvə	Cari vəziyyət indikatorları	Reaksiya göstərmə indikatorları
a	b	c	d
A. Sosial indikatorlar			
Yoxsulluqla mübarizə	1.Məşğulluğun artım tempi , % 2.Qadınların və kişilərin orta əmək haqlarının nisbəti	15.Mütləq yoxsul yaşayan əhali, % 16. Ən varlı və yoxsulların gəlirlərinə görə nisbəti	
Demografik dinamika	3.Əhalinin artım tempi, % 4.Əhalinin miqrasiya tempi, insan/il	17.Əhalinin sıxlığı, Adam/km ²	29.Doğumun artımı

Təhsilə, kadr hazırlığına və cəmiyyətin məlumatlandırılmasına dəstək	5. Məktəb yaşlı əhalinin artım tempi 6. İbtidai məktəb şagirdlərinin sayının artımı, % 7. Orta məktəb şagirdlərinin sayının artımı, %	18. Yaşlılar arasında savadlıların payı, % 19. Sınıf səviyyəsində təhsili olan əhalinin payı, % 20. Məktəbdə təhsil illərinin sayı	30. Təhsil xərclərinin ÜMM-də payı, % 31. Orta məktəbdə 100 oğlana düşən qızların sayı, 32. İşləyənlər arasında 100 kişiyə düşən qadınların sayı
Əhalinin sağlamlığının müdafiəsi	8. Təmiz içməli sudan istifadə imkanı olmayan əhalinin payı, % 9. Kanalizasiya sistemi ilə təchiz olunmamış yerdə yaşayan əhalinin payı, % 10. Sağlamlıq üçün zərərli, havanı çirkləndirən maddələrin təsirinə məruz qalan əhalinin payı, %	21. Sağ doğulmuş 1000 uşağa düşən uşaq ölümü, 22. Doğularkən gözlənilən orta ömür uzunluğu, 23. 1000 doğan qadına düşən ana ölümləri	33. Səhiyyə xərclərinin ÜMM-də payı, % 34. İlk tibbi yardımla əhatə olunan əhalinin payı, % 35. Əsas yoluxucu xəstəliklərə qarşı peyvənd olunmuş əhalinin payı, %
	11. Qida ilə lazımı səviyyədə təmin olunmayan əhalinin payı, %		36. Ailə planlaşdırması problemlərini müzakirə etmək imkanı olan doğum yaşlı qadınların payı, % 37. Milli səhiyyə xərclərində yerli tibbi xidmət xərclərinin payı, %
Məskunlaşma yerlərinin davamlı inkişafına yardım	12. Şəhər məntəqələrinin artım tempi, % 13. Adam başına düşən mühərrik yanacağı sərfi, litr 14. 10 mln və artıq əhalisi olan meqapolislərin sayı	24. Şəhər əhalisinin payı, % 25. Marginal məskənlərin sahəsi və əhalisi, m ² /say 26. Təbii fəlakətlərdən dəyən zərər və zərərçəkən və həlak olanların sayı 27. Adam bəna ümumi	38. Uzun mənzil tikintisinə çəkilən xərclər 39. İctimai nəqliyyatın saxlanması çəkilən xərclər 40. Adam başına infrastruktur xərcləri

		yaşayış sahəsi, m2 28.Gəlirlər və mənzil haqqının nisbəti	41.Mənzil tikintisinə verilən kreditlərin həcmi
B. İqtisadi indikatorlar			
İqtisadi inkişaf	42.Adam başına düşən ÜMM –un artım tempi 43.Əmtəə və xidmətlərin ixracı 44.Əmtəə və xidmətlərin idxalı	47.Adam başına düşən ÜMM 48.Ekoloji zərərə görə düzəlişlə adam başına düşən milli məhsul 49.İstehsal fəaliyyətinin ÜMM-də payı, % 50.ÜMM-da ixracın payı, %	56.İnvestisiyaların ÜMM-də payı 57.Regional ticarət sazişlərində iştirak,(hə/yox)
İstehlakın xarakterinin dəyişməsi	45.Mineral resursların ehtiyatlarının azalması,(təsdiq olunmuş ehtiyatlardan %-lə) 46.Hər il adam başına enerji istehlakı	51.Mineral xammalın təsdiq olunmuş ehtiyatları, (t) 52.Təsdiq olunmuş energetik resurslar (neft ekvivalentində) 53.Təsdiq olunmuş energetik resurslarının tükənmə müddəti,(il) 54.Təbii xammalın dərin emalı məhsullarının istehsal olunmuş məhsulun dəyərinə töhfəsi 55.İxrac məhsuluna istehsal töhfəsi	58.İstehlak olunan bərpa olunan resursların bərpa olunmayan resurslara nisbəti
Maliyyə resursları və mexanizmlər	59.Resurslar satışının ÜMM-də payı, %	60.İnkişafa xarici yardım (alınan və ya verilən, ÜMM-də %-lə) 61.Borclar (ÜMM-də %-lə) 62.Borclara xidmət (borca görə %-lə)	63.ÜMM-un ətraf mühitin mühafizəsinə ayrılan hissəsi,% 64.Ekoloji vergilər və subsidiyalar,(dövlət gəlirlərində %-lə) 65.1992-ci ildən sonra davamlı inkişafa ayrılan

			əlavə maliyyənin həcmi 66.İntegrasiya olunmuş ekoloji – iqtisadi hesablar proqramı (hə/yox) 67.Borcların ödənməsi
C. Ekoloji indikatorlar C-1. Su resursları			
İçməli su ehtiyatlarının mühafizəsi və keyfiyyəti	68.Yeraltı və səth sularının illik götürülməsi (əlçatan həcmdə %-lə) 69.Adambaşına düşən su sərfiyyatı	74.Yeraltı su ehtiyatları(m ³) 75.İçməli su mənbələrində nəcis Coli-formanın qatılığı (100 ml-də sayı) 76.Su mənbələrinə görə oksigenin biokimyəvi və kimyəvi istehlak göstəriciləri	80.Tullantı sularının işlənməsi (xidmət olunan əhali üzrə tam və işləmə növünə görə %-lə)
Okeanlar, dənizlər və sahil zonalarının mühafizəsi	70.Dəniz orqanizmlərinin tutulması (ovlanması) (t) 71.Sahil zonalarında əhalinin artımı (%) 72.Sahilyanı zonada neft tullanması (t) 73.Sahilyanı sularda azot və fosfor birləşmələrinin toplanması	77.Dəniz orqanizmləri ehtiyatlarının davamlı təkrar istehsalı təmin edən səviyyədən kənara çıxması,(%) 78.Bu kənara çıxmanın real ehtiyatlara nisbəti 79.Dəniz su bitkilərinin (yosunların) inkişaf indeksi	81.Dənizlər haqda sazişlərdə iştirak (hə/yox)
C-2. Torpaq resursları			
Torpaq resurslarının planlaşdırılması və istifadəsinə inteqrasiya olunmuş yanaşma	82.İstifadə olunan torpaqlar	90.Eroziyaya məruz qalan torpaqlar (km ²)	94.Torpaq siyasətinin islahatı (hə/yox)
Zəif ekosistemlərin idarə olunması, səhrələşmə və quraqlıqlarla mübarizə	83.Adam başına isitmə üçün odundan istifadə (m ³) 84.Quraqlıq zonalarda hər km ² -ə düşən ev heyvanlarının sayı 85.Quraqlıq zonalarda yoxsulluq	91.Səhrələşmənin toxunduğu torpaqlar (km ²) 92. Quraqlıqların baş vermə tezliyi	95.Ekosistemlərin bərpasına çəkilən xərclər

	səviyyəsindən aşağı səviyyədə yaşayan əhali (%)		
Kənd təsərrüfatının davamlılığına və yerli inkişafa dəstək	86.Kənd təsərrüfatında pestisidlərdən istifadə (t/ km ²) 87.Gübrələrdən istifadə (t/ km ²) 88.Adam başına düşən əkin torpaqlarının sahəsi (ha) 89.Suvarılan torpaqlar (%)	93.Şoranlaşma və bataqlıqlaşmaya məruz qalan torpaqların miqdarı (km ²)	96.Kənd təsərrüfatının dəstəklənməsinə və bu sahədə tədqiqatlara çəkilən xərclər 97.Bərpa olunmuş torpaqların sahəsi (km ²)
C-3. Digər təbii resurslar			
Meşələrin azalması ilə mübarizə	98.Meşələrin qırılması tempi (ildə km ²) 99.İllik emal olunmamış ağac (şalban) istehsalı (m3)	100.Oduncaq ehtiyatları (m3) 101.Meşələrin sahəsi (km ²) 102.Oduncaq istehlakı (enerji istehlakının %-i)	104.Meşələrin bərpa olunma tempi (ildə km ²) 105.Mühafizə olunan meşələrin payı (%)
Bioloji müxtəlifliyin qorunması		103.Tükənmiş və təhlükə altında olan növlərin sayı	Qoruq ərazilərinin sahəsi,(ümumi ərazidə %-lə)
C-4. Atmosfer			
	107.CO2 tullantıları, (t) 108.Kükürd və azot oksidləri tullantıları ,(t) 109.Ozon dağıdıcı maddələrin istehlakı, (t)	110.Şəhərlərin atmosferində SO2, CO, azot oksidləri, ozon və asılqan hissəciklərin qatılığı	111.Atmosferin çirklənməsinin azaldılmasına çəkilən xərclər 112.CO2, həmçinin kükürd və azot oksidlərinin tullantılarının azalması (ildə %)
C-5. Tullantılar			

Tullantıların idarə olunması	113.İstehsal və bələdiyyə tullantılarının həcmi (ildə t) 114.Təhlükəli tullantıların həcmi (t) 115.Təhlükəli tullantıların idxalı və ixracı (gətirilməsi və aparılması) , (t)	116.Adam başına tullantıların həcmi (t) 117.Təhlükəli tullantılarla çirklənmiş torpaqların sahəsi (km ²)	118.Tullantıların toplanması və emalına çəkilən xərclər 119.Zərərsizləşdirilmiş tullantıların payı (%) 120.Bələdiyyə tullantılarının utilizasiyası (adam başına t-la)
			121.ÜMM vahidinə tullantıların azalması tempi, (t/il) 122.Təhlükəli tullantıların emalına çəkilən xərclər
D. Təşkilati indikatorlar			
Qərar qəbulunun strukturu		123.Ekoloji zərərin qiymətləndirilməsi metodlarının təsdiqlənməsi (hə/yox) 124.Ətraf mühit üzrə milli statistika proqramlarının mövcudluğu və davamlı inkişaf indikatorlarının qəbulu (hə/yox) 125.Davamlı inkişaf üzrə milli strategiyanın mövcudluğu (hə/yox) 126. Davamlı inkişaf üzrə milli şuranın mövcudluğu (hə/yox) 127. 100 adama düşən telefonların sayı 128. Davamlı inkişaf üzrə milli şurada yerli (əsas) xalqların nümayəndəliyi (hə/yox) 129.Milli ənənələr haqda informasiya bazasının mövcudluğu	

		(hə/yox) 130.Cəmiyyətin əsas qruplarının davamlı inkişaf üzrə milli şurada nümayəndəliyi (hə/yox) 131.Etnik azlıqların davamlı inkişaf üzrə milli şurada nümayəndəliyi (hə/yox) 132. Davamlı inkişafa aid beynəlxalq sazişlərin təsdiqlənməsi (ratifikasiyası) 133.Əhalinin 1000 nəfərinə düşən yerli dövlət qulluqçularının sayı	
--	--	---	--

Mənbə: Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies, October 2007, Third Edition

İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı tərəfindən hazırlanmış başqa bir indikator sistemi də var. Bu indikator “təzyiq-vəziyyət-reaksiya” modelinə əsaslanır. TVR modeli sosial və ekoloji şərait, iqtisadi fəaliyyətdə səbəb- nəticə əlaqələrini aydınlataraq qərar qəbul edən şəxslərə bu sahələr arasındakı qarşılıqlı əlaqəni görməyə və qarşılaşdıqları problemlərin həlli etməyə kömək edir.

Bu modelinin əhəmiyyətini bir neçə sözlə belə göstərmək olar. İnsan fəaliyyəti ekologiyaya “təzyiq” edir və təbii ehtiyatların kəmiyyətinə və keyfiyyətinə -“vəziyyətə” - təsir göstərir;insanlar bu dəyişiklərə iqtisadi və sahəvi siyasət vasitələri ilə və davranışdakı dəyişikliklə cavab verir (təzyiqə reaksiya).

1.2 Davamlı inkişafın təmin edilməsində yaşıl iqtisadiyyata keçidin rolu

2008-ci ildə ABŞ-da maliyyə bazarında başlayan və iqtisadiyyata sıçrayan böhran sonradan qlobal miqyaslı bir iqtisadi böhrana çevrildi. Bütün bunlar qlobal iqlim dəyişikliyi ilə bağlı fəlakətlərin çoxladığı bir vəziyyətdə baş verirdi və dünyada ekoloji problemlər kəskinləşdi: içməli su və ərzaq çatışmazlığı, iqlim dəyişikliyi, biorəngarənglik və meşələrin azalması, səhrələşmə və s. bu problemlərin ən mühümləridir. Əgər bu şəkildə davam etsə 2050-ci ildə dünya ölkələri öz ehtiyaclarını təbii resurslarla qarşılaya bilməyəcəkdi. Təkrar istifadə olunan Keynsçi siyasətlər artıq nəticə vermirdi və bəşəriyyət artıq yol ayrımında idi. İnsanlığa yeni nizam lazım idi və bu adından asılı olmayaraq “yaşıl” olmalı idi.

Son dövrlərdə əvvəlki dövrlərə nisbətən daha tez-tez baş verən böhranlar və qlobal problemlərin kəskinləşməsi ilə bir çox dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar yeni, intensiv sürətli inkişaf modeli axtarmağa başladılar. Bu cür kardinal model kimi “yaşıl iqtisadiyyat” modeli – cəmiyyətin rifahının yüksəldilməsi və sosial zəmanətlərin artması ilə bərabər, ekoloji risklər və defisitlərin azalmasını təmin edən iqtisadi sistem təklif olundu.

“Yaşıl iqtisadiyyat” konsepsiyasına “davamlı inkişaf” konsepsiyasının inkişafının nəticəsi kimi baxmaq mümkündür. 2008-ci ildə UNEP (BMT –nin ətraf mühit üzrə Proqramı) tərəfindən dövriyyəyə buraxılan “yaşıl iqtisadiyyat” termini ilə insanların rifahını yüksəldən, sosial ədaləti təmin edən və eyni zamanda ətraf mühitin çirklənməsini və deqradasiyasını əhəmiyyətli dərəcədə azaldan iqtisadiyyat kimi ifadə olunur. əsrdə və XXI əsrin əvvəllərində ətraf mühitə əhəmiyyətli zərər vuran çoxlu layihələr göstərmək olar ki, bu layihələr xoş məramla həyata keçirilsə də ətraf mühitə çox ciddi zərər vurdu. ABŞ –da eroziya nəticəsində 10 milyonlarla hektar əkin sahəsinin yarasız hala düşməsi, təmizlənməsinə 10 mlrdlarla dollar sərf olunan Böyük göllərin tullantılarla çirklənməsi, SSRİ-də Aral regionunun suvarılması üzrə tədbirlər nəticəsində

bu regionda baş verən ekoloji fəlakət, Sibir və Qazaxıstanda xam torpaqların mənimsənilməsi layihələrinin yaratdığı ekoloji problemlər, eləcə də 2010-cu ildə Meksika körfəzində baş verən neft qəzası nəticəsində müşahidə olunan ekoloji fəlakət buna misal ola bilər.

Bir çox alimlərin fikrincə ekoloji problemlər insanların biliklərinin natamamlığının nəticəsidir. Dünyada böhranlı ekoloji deformasiyaların artma tempi bu proseslərin mexanizminin dərk olunması imkanlarını qabaqlayır.

Bununla əlaqədar ekoloji riskin səviyyəsinin azaldılması beynəlxalq səviyyədə öz şərhini “ehtiyatlılıq prinsipi”ndə tapır. Bu prinsip mümkün zərərli ekoloji nəticələrin qarşısının alınması üçün iqtisadi fəaliyyətdə ehtiyatı gözlənilməsi zərurətini əks etdirir və tibbdə mövcud olan “zərər vurma!” prinsipinə oxşardır.

Bu istiqamətdə qlobal iqlim dəyişikliyi ilə mübarizədə mühüm beynəlxalq sənədlərdən biri də 1997-ci il Kioto protokolidir. Bu protokol dünya ölkələrinin çoxunda məhdudiyyətlər və tənzimləmə mexanizmlərinin əsasını müəyyən edir.

“Yaşıl” iqtisadiyyatın tələblərinə görə bütün yeni strategiyalar, proqram və layihələr (energetika, sənaye, kənd təsərrüfatı, nəqliyyat və digər sektorlarda) aşağı karbonlu olmalı, istixana qazlarının emissiyasının məhdudlaşdırılmasını nəzərdə tutmalı, bərpa olunan enerji növlərinin inkişafına və ekosistemin qorunmasına xidmət etməlidir.

“Yaşıl” iqtisadiyyat konsepsiyasının yaranmasına qədər dünyada mövcud olan istehsal stereotiplərinin əsas nöqsanlarından biri iqtisadi artımın və onun ənənəvi göstəricilərinin mütləqləşdirilməsidir. “Yaşıl” iqtisadiyyat konsepsiyası “iqtisadi artım tərəqqinin əsasıdır”, “əvvəl iqtisadi artım –sonra ekoloji problemlərin həlli” kimi əvvəllər adi qəbul edilən fikirlərin artıq dəyişdiyini göstərir. Dünya birliyində hələ də ekoloji davamlılıqla iqtisadi tərəqqi arasında qaçılmaz ziddiyyətin mövcudluğu tezisi yayılıb. Ancaq , artıq sübut olunur ki, iqtisadiyyatın yaşıllaşdırılması maddi nemətlərin və ya iş yerlərinin yaranmasına heç də mane olmur, əksinə bir çox “yaşıl” sektorların investisiyalaşdırılması maliyyə firavanlığı və məşğulluğun artması mənbəyidir.

Ancaq “yaşıl” iqtisadiyyata keçid üçün yeni şəraitin yaranması zəruridir və burada hökumətlər və bütün dünya ölkələrinin yeni, böyük miqyaslı və təcili fəaliyyəti tələb olunur.

Tez-tez qeyd olunur ki, yalnız zəngin ölkələr “yaşıl” iqtisadiyyatı təmin edə bilər. Müasir tədqiqatlarda, o cümlədən beynəlxalq təşkilatların tədqiqatlarında “yaşıl” iqtisadiyyata keçid haqda bu fikirlərin yanlışlığını sübut edən “yaşıl” iqtisadiyyata keçid nümunələri göstərmək mümkündür.

“Yaşıl” iqtisadiyyatın əsas xüsusiyyətləri təbii resurslardan effektiv istifadə olunması, təbii kapitalın qorunub saxlanması və artırılması, çirklənmənin azalması, başağı karbon tullantıları, ekosistem xidmətlərinin və biomüxtəlifliyin itirilməsinin qarşısının alınması, gəlirlərin və məşğulluğun səviyyəsinin yüksəldilməsidir. “Yaşıl” iqtisadiyyat qlobal iqlim dəyişiklikləri ilə mübarizə və maliyyə-iqtisadi böhranlardan mağın perspektiv istiqaməti kimi baxılır. “Yaşıl” iqtisadi inkişafın prioritet cəhəti enerji effektivliyinin radikal yüksəldilməsidir. Bununla əlaqədar “aşağı karbonlu iqtisadiyyat” termini geniş yayılıb.

“Yaşıl” iqtisadiyyat konsepsiyası davamlı inkişaf konsepsiyasını əvəz etmir. Bu gün hamı etiraf edir ki, iqtisadiyyatın yaşıllaşdırılması olmadan davamlı inkişaf mümkün deyil, başqa sözlə “yaşıl” iqtisadiyyat davamlı inkişafın əsası olmaqla bu konsepsiyanın inkişafının nəticəsi kimi yaranıb. Başqa cür ifadə etsək “yaşıl” iqtisadiyyat davamlı inkişafa nail olmanın ən effektiv yoludur.

Bu gün dünyada torpaqların 40%-i eroziya nəticəsində , quraqlığın artması və suvarma üçün zəruri su ehtiyatlarının tükənməsi nəticəsində deqradasiya edir. Torpaqların məhsuldarlığı azalır və pessimist ssenarilərə görə 50% -ə qədər məhsulun itirilməsinə səbəb ola bilər. Dünya üzrə hər il meşələrin sahəsi 13 mln hektar azalır. Quraqlıq nökm sürən dünya əhalisinin 20%-nin yaşadığı torpaqlarda səhrələşmə gedir. İqlim dəyişikliyi nəticəsində sahilyanı zonalarda yerləşən iki milyarda yaxın əhali zərər çəkə bilər. Mənfi ekoloji meyillər gələcək 10 illiklərdə ərzağın qiymətinin 30-50%

artmasına, qiymətlərin qeyri-stabil yüksəlməsinə səbəb ola bilər ki, bu da yoxsul əhalinin vəziyyətinin daha da ağırlaşmasına gətirib çıxara bilər. Daha yüksək risklər kənd təsərrüfatı, balıqçılıq, meşə təsərrüfatı, ovçuluqla məğul olan 1,3 mlrd əhalini gözləyir.

Məhz bu ekoloji məhdudiyyətlərin güclənməsi dünya üzrə iqtisadi inkişafın yeni modelinin formalaşması zərurətinin dərk olunmasına gətirib çıxardı. Bu kursun konturları BMT-nin “yaşıl” iqtisadiyyata keçid üzrə təşəbbüslərində və İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (İƏİT) proqramlarında (2008-2012 ci illər) təklif olunub. Yaşıl iqtisadiyyata keçid məsələsi BMT-nin ən nüfuzlu konfranslarından birində - BMT 2012-ci il davamlı inkişaf üzrə konfransın 20 illiyinə həsr olunmuş Rio de Janeyro konfransında (Rio +20) mərkəzi mövzu oldu. Beynəlxalq səviyyədə getdikcə “yaşıl sənaye”, “yaşıl bazarlar”, “yaşıl məşğulluq” və s. “yaşıl” əlavəli terminlər geniş istifadə olunur. Tez-tez “yaşıl innovasiyalar” – yəni, ətraf mühitə minimum təsir göstərən texnologiyalar haqda danışılır.

UNEP-in məruzəsində verilmiş tərifə görə “yaşıl iqtisadiyyat” – insanların rifahını yüksəldən, sosial ədaləti təmin edən və eyni zamanda ətraf mühit üçün riskləri və onun deqradasiyasını azaldan iqtisadiyyat kimi müəyyən olunur.

Bu cür iqtisadiyyatın mühüm əlamətləri aşağıdakı kimidir:

- təbii resurslardan effektiv istifadə olunması,
- təbii kapitalın saxlanması və artırılması,
- çirklənmənin azaldılması,
- aşağı karbon tullantıları,
- ekosistem xidmətləri və bioloji rəngarəngliyin itirilməsinin qarşısının alınması,
- gəlirlər və məşğulluğun artırılması.

“Yaşıl” iqtisadiyyatın inkişafının ən prioritet istiqaməti enerji effektivliyinin artırılmasıdır. Bununla əlaqədar “aşağı karbonlu” iqtisadiyyat (low carbon economy) ifadəsi geniş yayılıb.

“Yaşıl” iqtisadiyyat konsepsiyasının inkişafına son qlobal maliyyə-iqtisadi böhran da mühüm təsir göstərdi. Bir çox ölkələr ekoloji komponentin əhəmiyyətli yer tutduğu anti böhran proqramları işləyib hazırladı.

Bəzi qiymətləndirmələrə görə anti böhran zərfinin ekoloji komponenti ABŞ, Kanada və Almaniyada 8%-dən 13%-ə qədər, Fransada 21%, Çində 38%, Cənubi Koreyada 81% təşkil edir.

ABŞ-da 2009-cu ildə qəbul olunmuş “Amerika iqtisadiyyatının bərpaı və təkrar investisiyalaşdırılması” haqda qanuna görə federal hökumət “yaşıl” biznesin, texnologiyaların, enerjiqorumanın artırılmasına və “yaşıl” iş yerlərinin yaradılmasına 90 mlrd ABŞ dolları investisiya qoymalıdır.

Ekoloji prioritetlərlə bərabər “yaşıl” iqtisadiyyat konsepsiyasında sosial ədalət probleminə də çox diqqət ayrılır. Bu problemin mahiyyəti BMT-nin inkişaf proqramının (UNEP) 2011-ci ildə insan inkişafı haqda hesabatında əqiq ifadə olunub - “davamlı inkişaf və insanların bərabərliyi - hamı üçün ən yaxşı gələcək.

Sosial ədalət probleminin bir çox aspektləri mövcuddur:

-nəsillər arası və nəsil daxili bərabərlik;

-yoxsul və zəngin ölkələrin bərabərliyi;

-ayrı-ayrı ölkələr daxilində qəirlərin bölüşdürülməsində bərabərlik.

Xüsusilə zəngin və yoxsul ölkələr arasındakı qeyri bərabərliyin artması problemi çətin həll olunan problemlərdən hesab olunur.

XXI əsrin əvvəllərində istehlak xərclərinin 86%-i yerin 20% ən zəngin əhalisinin payına düşürdü. Bu gün zəngin ölkələrdə əhalinin bir nəfərinə düşən istixana qazları tullantılarının miqdarı , yoxsul ölkələrdə bir nəfərə düşən tullantıların miqdarından 30 dəfə çoxdur.

İstehlakın qeyri bərabərliyi problemi həm də, ölkələrin əksəriyyətinin daxilində kəskin dayanır və bu fərq getdikcə artır.

UNEP-in qiymətləndirmələrinə görə iqtisadiyyatın əsas sektorlarının “yaşıllaşdırılması” və resurslardan effektiv effektiv istifadə istiqamətində dönüş üçün dünya ÜDM-nin 2%-i kifayətdir. Bu ildə 1,3 trln dollar təşkil edir ki, bu da dünya üzrə ümumi investisiyaların 10%-dən azdır.

XX əsrin son onillikləri ərzində iqtisadi artım əsasən təbii kapitalın –torpaq, su, enerji resursları, müxtəlif filizlərin azalmasına əsaslanırdı. Dünyanın aparıcı iqtisadçı ekoloqlarından biri German Deyli müasir meylləri obrazlı dillə “boş” dünya iqtisadiyyatından (insanlar tərəfindən yaradılmış kapitalın az , təbii kapitalın isə bol olduğu), hər şeyin əksinə olduğu - “doymuş” dünya iqtisadiyyatına doğru hərəkət kimi ifadə edir.

Təbii kapitalın məhdud ehtiyatları müasir iqtisadi meyllərin saxlanılması şəraitində planet əhalisinin rifahının davamlı yüksəlişini təmin edə bilməz. BMT ekspertlərinin qeyd etdiyi kimi, ekoloji defisit və sosial ədalətsizlik “yaşıl” iqtisadiyyat modelindən uzaq olan dünyada XX əsrin sonlarına forçalaşmış iqtisadi modelin əsas cəhətləridir.

Müasir iqtisadiyyatda kapital növlərinin qarşılıqlı əvəz olunması və bir-birini tamamlaması haqda təsəvvürlər mövcuddur. Bu onu nəzərdə tutur ki, kapitalın bir növünün azalması, digər növün artması ilə kompensasiya oluna bilər.Həqiqətən də, bəşəriyyətin mövcudluğunun saxlanılması və zəruri inkişafın təmin olunması üçün təbii kapitalın məcburi azalması digər kapital növlərinin, xüsusilə də insan kapitalının artırılması hesabına aktiv kompensasiya olunmalıdır.

Bu kapital növlərinin artırılması, adətən, təbii resurslara əhəmiyyətli dərəcədə qənaət olunması və ətraf mühitin çirklənməsinin azalması ilə müşayiət olunur.Son nəticədə isə bu hal təbii resursların getdikcə iqtisadi dövriyyəyə daha az cəlb olunmasının gətirib gətirib çıxarır. Bu effekt ilkin xammalı son məhsulla əlaqələndirən təbiət- məhsul zəncirinin texnoloji effektivliyinin yüksəlməsi hesabına, başqa sözlə dekaplinq effekti hesabına əldə olunur.

Son illərdə dünyada təbii kapitalın yalnız təbii resurslar kimi qəbul edilməsinin məhdudluğu getdikcə daha çox dərk olunur. Uğurlu iqtisadi artım üçün digər ekoloji funksiyaların da nəzərə alınması zəruridir. Bu isə nəzəriyyədə təbii kapitalın bütün elementlərinin iqtisadi əhəmiyyətinin, onların gəlir və fayda gətirməs qabiliyyətinin nəzərə alınması cəhdlərinə səbəb oldu. Bunun üçün təbii kapitalın funksiyalarını dəqiqləşdirmək zəruridir.

Ümumi halda təbii kapitalın dörd növ funksiyasını ayırmaq mümkündür:

- resurs funksiyası - əmtəə və xidmətlərin istehsalının təbii resurslarla təmin olunması;

- ekoloji (ekosistem) xidmətləri – təbiətin tənzimlənməsi funksiyalarının təmin edilməsi (çirklənmə və tullantıların zərərsizləşdirilməsi, iqlim və su rejiminin tənzimlənməsi, ozon təbəqəsinin bərpa və s.);

- estetik, etik, mənəvi, mədəni və tarixi aspektlərlə əlaqəli təbiət xidmətləri - bir növ mənəvi – ekoloji xidmətlər;

- insanların və ətraf mühitin sağlamlığının təmin edilməsi.

Dördüncü funksiya iqtisad elmi üçün bir qədər yeni olub, əvvəlki üç funksiyaadan törəmədir. Ancaq davamlı inkişaf üçün insan və təbiətin sağlamlığının prioritetliyinə görə bu funksiya ayrıca, müstəqil funksiya kimi qeyd olunur.

Təbii kapital davamlı inkişafın əsası kimi bütün ölkələrin iqtisadiyyatında mühüm rol oynayır. İnkişaf etmiş ölkələrdə təbii kapital milli sərvətin tərkibində 5% , insan kapitalı 85%, fiziki kapital isə 10% təşkil edir.

Müqayisə üçün qeyd edək ki, Azərbaycan kimi resurslara əsaslanan iqtisadiyyata malik Rusiyada təbii kapitalın milli sərvətdə payı 70%, insan kapitalının payı 20%, fiziki kapitalın payı isə 10% təşkil edir. Təəssüf ki, milli sərvətin strukturu kimi ölkənin davamlı inkişafını qiymətləndirmək üçün zəruri olan göstərici Azərbaycanda hələ də qiymətləndirilməyib. Bu ölkə səviyyəsində davamlı inkişaf konsepsiyası və bu konsepsiya əsasında işlənmiş davamlı inkişaf strategiyasının olmaması ilə bağlıdır. Bu

səbəbdən də ölkəmizdə təbiətin mühafizəsi, enerji qoruyucu texnologiyaların tətbiqi, alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişafı sahəsində bir çox tədbirlər həyata keçirilsə də, bu proseslər ölkədə davamlı inkişafın təmin edilməsi üçün tələb olunduğu kimi sistemli şəkildə aparılmır.

Ölkələr içərisində “yaşıl” artım konsepsiyasının reallaşdırılmasını milli strategiya kimi elan edən ilk ölkə Koreya Respublikası oldu. Bu strategiya çərçivəsində əsas diqqət üç elementə - sənaye, energetika və investisiyalara ayrılır. Strategiya enerji resursları və digər resursların minimal istifadəsi ilə istehsal iqtisadi fəaliyyətin miqyasının saxlanmasına, bütün istifadə olunan enerji növləri və resursların ətraf mühitə təzyiqinin minimuma çatdırılmasına və təbiəti mühafizə fəaliyyətinə investisiya qoyuluşlarının iqtisadi artımın hərəkət verici qüvvəsinə çevrilməsi üçün tədbirlər görülməsinə istiqamətlənib.

“Yaşıl” iqtisadiyyat ideyası getdikcə bütün dünyada daha geniş yayılır. Ən yüksək səviyyədə keçirilən bir çox görüşlərdə “yaşıl iqtisadiyyat”a keçid çağırışları səslənir. Məsələn, 2009-cu ildə İqtisadi İnkişaf və Əməkdaşlıq təşkilatı tərəfindən qəbul olunmuş “Ekoloji təmiz artım haqda Bəyannamə”də təşkilata üzv ölkələrin nazirləri “yaşıl” artım strategiyasının reallaşdırılması və “yaşıl” innovasiyalar və təbii resursların davamlı tənzimlənməsi üçün gələcəkdə səylərin daha da artırılmasının zəruriliyini qeyd etdilər. Onlar həmçinin, iqlim sahəsində təsirli siyasi tədbirlər kompleksinin tətbiq olunmasında, eləcə də, “yaşıl” artıma mane olan subsidiyalar kimi ekoloji zərərli siyasət formalarının aradan qaldırılması üzrə qətiyyətli olacaqlarını qeyd etdilər. Nazirlər təşkilata ekoloji və sosial davamlı artıma nail olmaq üçün “yaşıl” artım strategiyasının işlənməsini tapşırıdılar.

2010-cu ilin iyununda “Böyük 20-lyin” dövlət rəhbərlərinin Toronto sammitində qəbul olunan bəyannamədə qeyd olunur ki, bu ölkələr inamlı, davamlı və daha balanslaşdırılmış artıma nail olmaq üçün gələcəkdə də iqtisadi artımın ekoloji və sosial nəticələrini nəzərə alan qiymətləndirmə metodları üzərində işləyəcəklər.

Ölkə rəhbərləri bir daha davamlı qlobal artım və ekoloji balanslaşdırılmış bərpanın təmin olunması işinə sadıq olduqlarını qeyd etdilər.

Təcrübələr göstərir ki, davamlı inkişaf və “yaşıl” iqtisadiyyata keçid problemlərinin həlli enerji sektorunun inkişaf trayektoriyası və perspektivlərinin müəyyən olunmasından asılıdır. Belə ki, ətraf mühitin çirklənməsinə, təbii resursların tükənməsinə ən böyük təsiri energetika göstərir. Atmosferi çirkləndirən zərərli maddələrin 50%-i, suları çirkləndirən tullantıların 60%-i, istixana qazlarının emissiyasının 80%-i və istehsal və istehlak tullantılarının 90%-i energetika ilə əlaqədardır. Bu neqativ təsir əhalinin sağlamlığına da əhəmiyyətli təsir göstərir.

Belə olan halda enerji qoruyucu texnologiyaların tətbiqi, alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrinin istifadə olunması “yaşıl” iqtisadiyyata keçid üçün mühüm addımdır.

“Yaşıl” iqtisadiyyat isə iqtisadi, sosial və ekoloji problemlərə eyni anda həll yolunu tapmaq məqsədiylə yaradılmış konsepsiyadır. “Yaşıl” iqtisadiyyat mövcud resurslardan səmərəli istifadəsi ilə ətraf mühitin qorunması və uzunmüddətli inkişafı təmin edən əsas istiqamətdir.

Ekoloji xərclər yüksək olduğu üçün inkişaf etməkdə olan ölkələrin əsas hədəfi inkişaf etməkdir ancaq ekoloji siyasət həyata keçirərək bu hədəfi təhlükəyə atmaqdan və xarici sərmayəni ölkədən uzaqlaşdırmaq istəmirlər. Bu vəziyyət çirkli sənayenin inkişaf etmiş ölkələrdən inkişaf etməkdə olan ölkələrə köçməsinə səbəb olur.

Xüsusilə də sənayeləşmə və texnologiyanın inkişaf ilə birlikdə istehsal və istehlakın sürətlə artması nəticəsində atmosfer, su və torpaq sürətlə çirklənməyə, təbii resurslar tükənməyə başlamış, təbiətin özünü bərpa etmə qabiliyyəti zərər görmüşdür.

Sənaye inqilabından 20-ci əsrin sonuna qədər ekoloji problemlərə laqeyid yanaşılmış və diqqət yetirilməmişdir. 20-ci əsrin sonlarına doğru ekoloji problemlərin iqtisadi baxımdan önəmli olduğu vurğulanmış, beləliklə bir çox insan və elm sahəsinin maraq dairəsinə girmişdir.

Qloballaşma prosesinin başlaması ilə birlikdə beynəlxalq ticarətdəki maneələrin aradan qalxması, kapitalın likvidliyi kimi səbəblərə görə beynəlxalq və çoxmillətli şirkətlər ucuz işçi qüvəsi sayəsində istehsalat sahələrinin inkişaf etməkdə olan ölkələrə köçürmüşlər. Bu şirkətlərin böyük qismi təbii ehtiyatların çıxarılması, emalı və istehsalı sahələrində cəmlənmişdirlər. Əsas fəaliyyət sahələri neft-kimya, avtomobil, elektrotexnika, kauçuk, əczaçılıq, tütün və qida məhsullarının istehsalıdır və bu sahələr ən çox ekoloji problemləri yaradan sahələrdir.

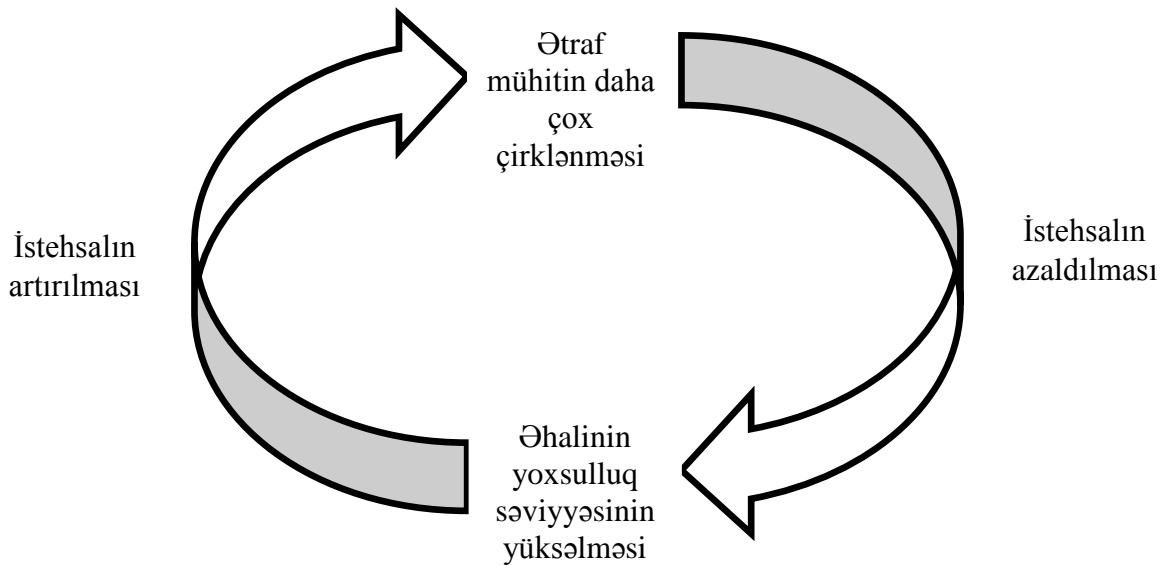
Davamlı inkişaf konsepsiyası 1970-ci illərin aktual mövzusu olan ekoloji dayanıqlılıq və iqtisadi böyümə paradigması tezislərinin sintez halına gətirmişdir. Davamlı inkişaf iqtisadi inkişaf üçün bir vasitə olabiləcəyi və ekoloji cəhətdən səmərəli istehsal siyasəti yürüdərək inkişafın mükəmməllüyünü və bu ikisinin bir-birini tamamladığını dəstəkləyir.

Davamlı inkişaf konsepsiyası iki qisimdə ələ alınır. Birinci qisimdə “ehtiyaclar” ikinci qisimdə hal-hazırda və gələcəkdəki tələbatı qarşılayabilmə gücünə texnologiyadan qaynaqlanan “məhdudiyyətlər” var. Başqa sözlə davamlı inkişaf insan sağlamlığının və təbii tarazlığı qoruyaraq davamlı iqtisadi inkişafa imkan verəcək resursların rəsiyonal şəkildə idarə olunmasına imkan verən və gələcək nəsillərə layiq təbii, fiziki və sosial mühit qoruyub saxlamaq yanaşmasıdır. Belə bir yanaşma qlobal baxımdan iqtisadi və sosial siyasətlər ekoloji siyasətlər ilə birlikdə həyata keçirilməsini tələb edir. Davamlı inkişaf cəmiyyət üçün nəzərdə tutulduqda sosial, iqtisadi və mədəni baxımdan, təbii sərvətlər cəhətdən yanaşdıqda isə ekoloji baxımdan vacibdir.

Qlobal istiləşmə, ozon qatının nazikləşməsi, heyvan və bitkilərin növ müxtəlifliyinin azalması, hava, su, torpaq çirkliliyinin genişlənməsinin mənfi nəticələrinin müşahidə edilməsi və bununla yanaşı ekoloji problemlərin qlobal əhəmiyyət qazanması iqtisadi və ekoloji atmosferlərin qarşılıqlı əlaqədə olduğu dolayısı ilə birlikdə nəzərdən keçirilməsinin vacibliyini əks etdirir. İqtisadi və təbii mühitin qarşılıqlı asılılığının inkişaf siyasətlərində nəzərə alınmasına dair ilk əhatəli

xəbərdarlıq 1972-ci ildə Roma klubunun “İnkişaf sərhədləri” adlı hesabatında verilmişdir. Eyni il keçirilən Birləmiş Millətlər Təşkilatının Ətraf mühit konfransında ekologiya və inkişaf arasında balansı vurğulayan “ekoinkişaf” siyasəti çərçivəsində davamlı inkişafın iki əsas elementi olan “insan mərkəzli” və “gələcək nəsillərin resurslarının qorunması” mövzularını gündəmə gətirmişdir. Ancaq davamlı inkişafın qlobal çərçivədə fəal bir siyasət halına çevrilməsinə 20 illik bir ləngimə ilə 1992-ci ildə Rio sammitindən sonra mümkün olmuşdur.

Bu əsrin ən mühüm problemlərindən biri olaraq “yoxsulluq” qəbul edilməkdə və yoxsulluq səbəbi ilə ölkələr ətraf mühitə daha az diqqət yetirir və əsas məqsədləri iqtisadi inkişaf kimi qəbul edilir. “ Ətraf mühitə zərər vurmamaq üçün istehasaldan imtina etmək” və ya “iqtisadi inkişaf üçün ətraf mühitin çirkləndirilməsi” kimi ortaya çıxan bu dilemmanı aşağıdakı kimi göstərmək olar. Bu sonsuz dövrənin qırılması lazım olan həlqənin ətraf mühitin çirklənmənin qarşısının alınması danılmaz faktıdır.

Şəkil 1. Ətraf mühitin çirklənməsi və yoxsulluq paradoksu

Mənbə: İbrahim Attila ,“Vergiləndirmədə Tahsis İlkesinin Çevre Vergiləri Açısından Değerlendirilmesi”, 2006, s.223.

Şəkildə görüldüyü kimi istehsal artdıqca ətraf mühitin çirklənməsi artır və istehsalın azaldılması məsələsi gündəmə gəlir və bu yoxsulluğun artmasına səbəb olacaqdır. Yoxsulluğun azaldılması üçün isə yenidən ətraf mühitin çirklənməsinə yol verəcək şəkildə istehsalın artırılmasına göz yumulur. Bu proses bir çıxılmaz paradoksun yaranmasına səbəb olacaqdır.

Ümumiyyətlə ekoloji siyasəti, bir ölkənin ətraf mühit mövzusunda qarıya qoyulmuş məqsəd və hədəflərinin təyin olunması, geniş olaraq isə ətraf mühit problemlərinin həlli üçün gələcəyə istiqamətli olaraq alınması lazım olan tədbirlərin və qanunların bütününi formalaşdırır.

Ekoloji siyasətlər qlobal ölçüdə ətraf mühiti zəmanət altına almaq, ekoloji dəyərləri davam etdirə bilmək, insanların istehsal və istehlak fəaliyyətlərindən qaynaqlanan zərərləri ortadan qaldırmaq üçün hədəfləri təyin etmək və bu hədəflərə çatmaq üçün alınması lazım olan tədbirlər və bu tədbirlərin gətirdiyi yükün necə paylaşılacağı ilə əlaqədardır.

Dövlət tərəfindən həyata keçirilən siyasətlər (hüquq, maliyyə, şəhərsalma, sənaye siyasətləri və s.) ekologiyaya ilə yaxından əlaqədardır və bu sahələrdə tənziqləmələr edilərkən ekoloji siyasətlə uyğunlaşdırılmalıdır.

Ekoloji siyasət prinsipləri dörd qrupda birləşdirə bilərik və bunlar:

- çirklədən ödəyər prinsipi
- ehtiyat prinsipi
- qabaqlayıcı prinsip
- əməkdaşlıq prinsipi

Çirklədən ödəyər prinsipi - ətraf mühitə verilən zərərlərin aradan qaldırılması üçün görülmə tədbirlərin xərclərini ekologiyaya zərər vuranın ödəməsini özündə ehtiva edir. Bu prinsip , 1970-ci illərin əvvəli İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (OECD)

tərəfindən gündəmə gətirilmiş, müxtəlif iclaslarda qəbul olunan qərarlarla bu prinsip müəyyən edilmişdir.

Çırtlədən ödəyər prinsipi, ən fundamental prinsipdir. Məqsədi, çırtlədən ətraf mühitin əvvəlki vəziyyətə gətirilməsi üçün zəruri olan bütün qorunma və bərpa xərclərini ödəməsini təmin etməkdir. Başqa sözlə, bütün qorunma və bərpa xərcləri istehsal olunan malların və xidmətlərin dəyərinə əks olunmalıdır.

Çırtlədən ödəyər prinsipinin iqtisadi əsaslarından fərqli olaraq ehtiyat prinsipi daha çox hüquqi bir yanaşmadır. Bu prinsip ekoloji problemləri yaradacaq vəziyyətləri əvvəlcədən nəzərdə tutub, ola biləcək zərərlərin qarşısını almağı və ekosistemi uzun müddət qorumağı qarşısına məqsəd qoymaqladır. Buna görə müvafiq qabaqlayıcı tədbirlər görülməli və yaranan ekoloji problemlər aradan qaldırılmalıdır. Ekoloji Təsirlərin Qiymətləndirməsi (ÇED) tədbirləri bu məqsədlə həyata keçirilir.

Davamlı inkişafa nail olmaq üçün həyata keçiriləcək siyasətlər ehtiyat prinsipinə əsaslanmalıdır. Ekoloji siyasətlər ətraf mühitin dağılması mənbəyini və səbəblərini proqnozlaşdırmaq, qarşısını almaq və aradan qaldırmaq imkanına malik olmalıdır. Ətraf mühitə zərər vurma riski varsa, elmi dəqiqlik olmadığı təqdirdə belə lazımlı tədbirlər ehtiyat üçün alınmalıdır.

Avropa İttifaqının ətraf mühit ilə əlaqədar həyata keçirdiyi tədbirlər içində ən çox əhəmiyyət daşıyan bu qanun ekoloji problemlərin meydana gəlmə mərhələsində müdaxilə etməyi tələb etməkdədir. Qabaqlayıcı prinsip zərərin tam olaraq ortaya çıxmasından əvvəl lazımlı tədbirlərin alınmasını vurğulamaqladır. Qabaqlayıcı prinsipin tətbiq olunma bilməsi üçün görülməsi lazım olan şərtlər; məlumatın bütün qərar vericilər üçün istifadə edilə bilər olması, mövcud vəziyyətin qərarlar qəbul prosesinin ən erkən mərhələsində qiymətləndirilməsi və tədbirlərə nəzarət edilməsidir.

Ekoloji problemlərinin təsir sahələrinin çox geniş olması səbəbiylə ekoloji siyasətlərinin tətbiq olunma və müvəffəqiyyətli olma şərtləri içində həm ölkə səviyyəsində, həm də beynəlxalq səviyyədə əməkdaşlıq və koordinasiyanın təmin

edilməsi çox vacibdir. Əməkdaşlıq və koordinasiya prinsipi çərçivəsində, yerli və mərkəzi hökumət orqanlarının sənaye, ticarət, turizm və digər sektorların nümayəndələri ilə əməkdaşlıq etməsi lazımdır.

Beynəlxalq miqyasda əməkdaşlığı təmin edəcək təşkilatlara regional səviyyədə Avropa İttifaqını, beynəlxalq səviyyədə isə Birləşmiş Millətlər Təşkilatını, Dünya Bankı kimi rəsmi təşkilatları və qeyri-hökumət təşkilatlarını göstərmək olar. Əməkdaşlıq prinsipinin həyata keçirilməsində məlumat mübadiləsi və şəffaflıq çox vacibdir və bu qanun Avropa İttifaqının qəbul etdiyi ətraf mühit siyasətinə daxildir.

Ekoloji siyasət alətlərinin seçilməsində; ekoloji fəaliyyət, iqtisadi səmərəlilik, bərabərlik, inzibati imkanlar, xərclər və dərk etmə əhəmiyyətli rol oynayır. Beləliklə iqtisadi vasitələr xərclərin azaldılması, çirkliliyi azaltmağa təşviq etmə, elastikliyi artırma, ətraf mühitin səmərəliliyi təmin edilməsi və maliyyə resurslarının yaradılmasını özündə ehtiva edir.

İqtisadi alətlərin növləri; ekoloji vergilər və ödənişlər, sövdələşmə icazələri, depozit-geri ödəniş sistemləri, subsidiyalar və ekoloji razılaşmaları əhatə edən digər proqramlar.

Maliyyə vasitələrin başında ekoloji vergilər (təşviq edici vergilər) gəlməkdədir. Ekologiya ilə əlaqədar çəkilən xərclərin hesablanması çətinlik çəkildiyi üçün vergi dərəcəsini müəyyən etmək çətindir. Həddən artıq aşağı vergi dərəcəsi təşviq edici xüsusiyyətə malik deyil, yüksək vergi dərəcələri isə rəqabətin azalmasına səbəb ola bilər. Bu səbəblə bir çox ölkədə fərqli xüsusiyyətlərə malik dolayı vergilər və xərclər tətbiq olunmaqdadır. Bu vergi və xərclər, mükərrikli nəqliyyat vasitələri, enerji məhsulları, istehsal vasitələri, əkinçilik məhsulları, qablaşdırma məhsulları, hava nəqliyyatı, bərk və maye tullantıları və s. çirkləndicilərə əsaslanır.

Ətraf mühit siyasəti vasitəsi kimi vergi siyasəti bəzi istehsal və istehlak davranışlarının ətraf mühitə mənfi təsir göstərməsinə əsaslanır. İqtisadiyyat nəzəriyyəsi bu kimi xərcləri ictimai xərc olaraq xarakterizə etməkdədir. Belə xarici təsirlər istehlaka

və ya istehsal prosesinin müxtəlif mərhələlərində və ya malların və ya xidmətlərin birbaşa vergiyə cəlb edilməsi kimi bir sosial xərc kimi qiymətləndirilə bilər. Vergi ödəyicisinə vergi yükü zərərli iqtisadi fəaliyyətin vergiyə cəlb edilməsi yolu ilə artır, zərərli davranışın azalmasına səbəb olur. Ətrafa zərərli davranışları azaltmağı məqsədi daşıyan ətraf mühit vergilərinin xüsusiyyətləri aşağıdakı kimidir:

- Ekoloji vergilər ətraf mühitə zərər verən malların, xidmətlərin və fəaliyyətlərin dəyərini artırır.

- Ekoloji vergilər istehsalçıları və istehlakçıların ətraf mühitə zərərli olmayan fəaliyyətlərə təşviq edir.

- İstehsalçıları yeni istehsal üsullarını inkişaf etdirməyə istiqamətləndirərək texnoloji inkişafa yardım edir.

- Vergi gəlirlərini artırmaqla yanaşı işçi qüvvəsi və sərmayə üzərindəki vergi yükünün azalmasıyla iqtisadiyyata müsbət təsir edir.

Ətraf mühit mövzusunda qlobal bir vergitutma reallaşdırıla bilməməkdədir. Ancaq ətraf çirkliliyi mövzusunda qlobal məqsədə uyğun bəzi vergilər mövcuddur. Məsələn, karbon vergisi belə bir vergilərdəndir. BMT Çərçivə Konvensiyası tərəfindən hazırlanan Kioto Protokolu, qlobal istiləşmə və iqlim dəyişikliyinə qarşı strategiyanın həyata keçirilməsini hədəfləyir. Qlobal istiləşməyə səbəb olan qazların, xüsusilə karbon emissiyasının vergiləndirilməsi bu çərçivədə qiymətləndirilir. Karbon vergisi yalnız Danimarka, Finlandiya, İsveç, Norveç, Hollandiya və İtaliyada tətbiq olunur. Digər ölkələr bunun yerinə enerji, motorlu nəqliyyat vasitələri və digər istehlak və satış vergislərini tətbiq edirlər.

AB və OECD ölkələrində vergilərin "yaşıl" hala gətirilməsi iki yolla reallaşdırılmaqdadır. Birincisi, mövcud vergilərin ətraf ilə uyğun hala gətirilərək yenidən təşkil edilməsidir (qurğuşunlu və qurğuşunsuz benzin üzərində vergi fərqliləşdirilməsi kimi). İkincisi, çirklilik yaradan fəaliyyətlərin digərlərindən daha ağır vergiləndirilməsidir.

Ətraf mühit ödənişləri aşağıdakı şəkildə təsnif edilə bilər:

- Enerji vergiləri
- Nəqliyyat vergiləri
- Ekoloji çirklilik vergiləri
- Təbii ehtiyat vergiləri

Enerji vergiləri enerji məhsullarının nəqliyyatda və ya stasionar istifadəsi zamanı tutulur. Nəqliyyatda istifadə olunan ən mühüm enerji mənbələri benzin və dizeldir. Stasionar istifadə olunan enerji mənbələrinə maye yanacaq, təbii qaz, kömür və elektrik enerjisi daxildir.

Nəqliyyat vergiləri mühərrikli nəqliyyat vasitəsinə sahib və ya da istifadə edən şəxslərdən tutulur. Nəqliyyat vergiləri mühərrikli nəqliyyat vasitəsinin idxalı ya da satışında bir dəfə alınma biləcəyi kimi illik olaraq da alınma bilər.

Ətraf mühitin çirkləndirilməsinə qarşı vergilər çirklənmiş su, bərk tullantılardan və səs-küydən tutulur.

Təbii ehtiyat vergiləri isə daha çox qiymətli mədəni və neft məhsullarının çıxardıldığı mədənin kirayə haqqı kimi alınır və bu səbəblə, məsələn, məhsulların qiymətləri üzərinə qoyulan və qiymət artırıcı təsiri olan digər ətraf vergiləri kimi qiymətləri artırmazlar.

Digər fiskal alətlərə dövlət tərəfindən həyata keçirilən stimullaşdırıcı tətbiqlərdir və təmiz texnologiyaların tətbiqi və ekoloji vergilərin təsirini artırmaq üçün istifadə olunur. Bir çox Avropa İttifaqı (Aİ) ölkəsində ətraf mühit müdafiəsi əhəmiyyətli texnologiyalara sərmayə qoyuluşu və “Tədqiqat və İnkişaf” üçün təşviq edici proqramlar tətbiq olunur. Bundan əlavə, Aİ-də yerli hökumətlərin tullantı sistemləri yaratmaq, ətraf mühitin qorunması, meşələrin inkişafı və əkinçilik sahələrində dəstəklənməsi üçün subsidiyalar həyata keçirilir.

Ətraf mühit qorunması üçün həyata keçirilən siyasətlərin uğurlu olması üçün bəzi şərtlər lazımdır. Bunlar:

- Aşağı idarəetmə xərcləri və asan idarəetmə;
- İqtisadi fəallığın olması;
- Qəbulediləbilirlik, insanların iştirakı və dəyişən şərtlərə uyğunlaşma;
- Ətraf mühitin qorunması üzrə həyata keçirilən təbiiqlərin effektivliyinə etibarlılıq;
- Dinamiklik, dəyişikliklərə uyğunlaşma;
- Siyasətin məqbulluğu kimi elementlər.

Ətraf mühitin mühafizəsi siyasətləri vasitəsilə ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısı alınır, davamlı inkişaf həyata keçirilə bilər və çirкли qazların istixana effekti aşağı salına bilər. Amma praktikada bəzi problemlər qarşılaşılır. Ətraf mühit qaydalarını ciddi şəkildə tətbiq edən ölkələri tətbiq etməyən ölkələr arasında istehsal xərcləri səbəbindən rəqabət problemləri yaranacaqdır və Kioto Protokolunun ABŞ, Avstriya, Çin, Braziliya, Koreya, İndoneziya, Hindistan kimi ölkələrdə imzalanmasının əsas səbəbi budur. Beləliklə, ətraf mühitin qorunması ödənişləri tətbiq edən ölkələrdə istehsal baha başa gəlir, digər ölkələr isə liberal mövqelər qazanır və istehsal xərcləri aşağı olduğu üçün istehsal sahələri həmin ölkələrə köçürülür.

Böyük 8-lik iclaslarının ən mübahisəli mövzularından biri olan Kyoto Protokolu, ABŞ-ın razı olmaması ilə həyata keçirilə bilməmişdir. ABŞ prezidentinin “bunun istehsalçıların xərclərini yüksəldəcəyini deyərək, ətraf mühitə qarşı həssas bir sənaye siyasətinin həyata keçirilmədiyini göstərməkdədir. Şotlandiyada 2005-ci ilin iyul ayında keçirilən görüşdə, ABŞ-ın öz mövqeyini yumşaltdığını və Kyoto Protokoluna əməl etməyinin bu sahədə perspektivli bir inkişaf olduğunu göstərdi

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin digər problemi xarici borc problemidir. Borc ödənişinin təzyiqi altında xarici sərmayəçilərə ekoloji çirкли istehsal sahələrinin ölkədə fəaliyyətinə icazə verir. Məsələn; Yaponiya ekoloji çirкли sahə olan mis əritmə fəaliyyətinin Filippində həyata keçirilməsi üçün ölkəyə borc vermişdir və tikinti xərclərini də öz üstünə götürmüş, zavodda istehsal olunan mis Yaponiyaya göndərilir və ağır metal tullantıların Filippində qalması ilə borc ödənməmişdir.

Öz inkişafına üstünlük verən sənaye, nəqliyyat və şəhərsalma kimi sektorların fəaliyyəti nəticəsində əkinəyararlı ərazilərin məhv olması, su ehtiyatlarının çirklənməsi kənd təsərrüfatına mənfi təsir göstərəcəkdir. Davamlı inkişafı başa düşmək üçün, sektorun göstəricilərini müəyyən etmək və müntəzəm olaraq yenidən qurulan dəyişənləri mütəmadi olaraq izləmək lazımdır. Beləliklə, davamlı inkişafa əsaslanan milli strategiyalara ehtiyac vardır və sektorların birlikdə inkişaf etdirilməsini təşviq edən bir ardıcıl yanaşma tətbiq edilməlidir. Davamlı inkişaf üçün müxtəlif qurumlar var, lakin bu qurumlar arasında sıx əlaqələrin olmaması, çox başlılıq və praktikada araşdırmaların nəticəsiz qalmasına gətirib çıxarır. Bəlkə də ətraf mühitin qorunması sahəsində fəaliyyət göstərən qurumların bir ad altına birləşdirilməsi daha məhsuldar nəticələrə gətirib çıxaracaqdır.

Təbii resursların özü-özünü bərpa etməsi fikiri uzun müddət öz aktuallığını qoruması nəticəsində ortaya çıxan ətraf mühit problemləri və bu problemlərin insan fəaliyyəti üstündəki mənfi təsirlər yaratmağa başlamaqla birlikdə dünyada ətraf mühitin qorunması düşüncəsini formalaşdırmağa başlamışdır. Beynəlxalq səhnədə ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısını almaq üçün əhəmiyyətli addımlar atılmışdır.

2001-ci ilin iyun ayında Gothenburg şəhərində keçirilən Avropa Şurası komissiyası tərəfindən "Ətraf Mühit 2020: Gələcəyimiz, Seçimimiz - Aİ Altıncı Ətraf Mühit Proqramı 2010-2020" sənədi qəbul edilmişdir. Bu sənəddə növbəti on il ərzində ətraf mühitin qorunması sahəsində qarşıya qoyulacaq hədəflər və həyata keçiriləcək strateji tədbirlər müəyyənləşdirilir. Bu proqram əsasən "Altıncı Ətraf Mühit Proqramı"nı davam etdirir. Davamlı İnkişaf və ətraf mühitin qorunması məqsədlərinin digər sahələrdə həyata keçirilən siyasətlərlə inteqrasiyası da "Altıncı Proqram"da öz prioritetini qoruyur. Proqramda göstərilən strateji tədbirlərdən biri də istehsal sahələrində ekoloji cəhətdən səmərəli fəaliyyətləri təşviq etməkdir.

Davamlı inkişaf yollarından biri olaraq, dünyada qəbul edilmiş və geniş yayılmış "yaşıl" iqtisadiyyat ətraf mühitə mənfi təsirləri yavaşlatmaq və bununla da iqtisadi

inikişafın davamlılığını təmin etməkdir. Ekoloji performansın ölçülməsi üçün istifadə edilən yaşıl iqtisadi göstəricilər arasında insan inikişafı indeksi, ekoloji davamlılıq indeksləri, ekoloji ayaq izi və minillik inikişafı göstəriciləri kimi göstəricilər daxildir. Buna görə, müxtəlif tədqiqatlarda ekoloji vergilər, hüquqi qanunlar, kvota əməliyyatları və dəyər analizi kimi vasitələr ekoloji problemləri dəqiq həll etmir. “Yaşıl” iqtisadiyyat, istehsalın davamlılığını təşviq etmək üçün “yaşıl marketing”, “yaşıl istehlakçı”, “yaşıl istehsal” sisteminə ehtiyac duyur.

Geurt van de Kerk and Arthur Manuel tərəfindən davamlı inikişaf göstəriciləri aşağıdakı kimi təsvir edilmişdir. Bu göstəricilər, “yaşıl” iqtisadiyyatın qiymətləndirilməsində və müqayisəsində istifadə olunur.

- İnsan inikişaf indeksi;
- Ətraf mühit davamlılıq indeksi;
- Davamlı iqtisadi rifah indeksi;
- Ekoloji ayaq izi;
- Minilliyin İnikişaf Məqsədləri Göstəriciləri.

“Yaşıl” iqtisadiyyat çərçivəsində dünyada getdikcə geniş yayılmış indekslərdən biri “ekoloji ayaq izi”dir. “Ekoloji ayaq izi” davamlı inikişaf göstəricilərindən və bu səbəbdən yaşıl iqtisadiyyat indekslərindən biri olaraq təyin olunmaqdadır. İqlim dəyişikliyinə gedərək əhəmiyyət qazanmasıyla birlikdə karbon ayaq izi hesablamalarına tələb artmışdır. Ekoloji ayaq izi ekspertlər tərəfindən elmi olaraq müəyyən edilmiş və asanlıqla başa düşülən bir ekoloji hesablama sistemidir.

Xammalın istifadəsini azaldan, tullantıların və enerji istehlakını azaldır və sosial rifahı nəzərə alan yeni biliklər, texnika və texnologiyaların istifadəsini nəzərdə tutan yaşıl iqtisadiyyat bu yeni ehtiyaclar üçün yeni məşğulluq sahələri yaratmaqda mühüm rol oynayır.

1990-cı illərin əvvəllərində Mathis Wackernagel və William Rees tərəfindən ortaya atılan ekoloji ayaq izi ekoloji dayanıqlığı ölçən təbii ehtiyat ölçmə vasitəsidir. “Ekoloji

ayaq izi” mövcud texnologiya və resursların idarə edilməsi yolu ilə fərdi və ya cəmiyyətin istehlak etdiyi vəsaitləri bərpa etmək və meydana gələn tullantıları aradan qaldırmaq üçün lazım olan bioloji məhsuldar torpaq və su sahəsi kimi müəyyən edilir. İnsanın istehsal və istehlak fəaliyyətlərinin ekoloji izlərini bioloji ehtiyatlarla qarşılaşdırmaq lazımdır. İki faktor bir ölkənin bioloji potensialını müəyyənləşdirir. Bunlardan ilki ölkə sərhədləri daxilində əkinçilik , çəmənlik, balıqçılıq və meşə sahələri, ikincisi isə ölkədəki torpaq və ya su sahəsinin necə əlverişli və məhsuldar olmasıdır. İstifadə olunan ehtiyatlar (ekoloji ayaq izi) və mövcud resursların (bioloji qabiliyyət) miqdarı arasında bu əlaqələr davamlı inkişaf mövzusunda əhəmiyyətli bir şüur formalaşdırır. Ekoloji ayaq izlərinin komponentlərini aşağıdakı kimi göstərmək olar:

- Karbon emissiyası
- Kənd təsərrüfatı torpaq sahələri
- Meşə sahələri
- Tikinti işləri görülmüş sahələr
- Balıqçılıq əraziləri
- Otlaq sahələri

Bu işin mərkəzində iştirak edən “karbon ayaq izi” məhsul istehsalının hər bir mərhələsində (istehsal, daşıma, istifadə) ortaya çıxan CO₂ qazının bir ölçüsüdür və əsasən karbon qazı əsasən mineral yanacaqlarının istifadəsi zamanı meydana gəlir. Ekoloji ayaq izi - insanların təbiətə göstərdiyi təsirləri hesablamaq, ekoloji əl izi – isə bu təsirləri aradan qaldırmaq üçün istifadə olunan termindir.

Fəsil 2. Azərbaycanca yaşıl iqtisadiyyatın inkişaf imkanları

2.1 Azərbaycanca yaşıl iqtisadiyyata keçidin cari vəziyyəti

Əvvəl də qeyd etdiyimiz kimi, yüksək iqtisadi inkişaf yalnız yoxsulluğun azaldılması ilə bağlı deyil, həmçinin davamlı inkişafın və hər kəs üçün iqtisadi imkanların təmin olunmasıdır. Bir çox ölkələr iqtisadiyyatlarını bərpa etmək üçün mübarizə apararkən, bəzi ölkələr ətraf mühit risklərini, ekoloji çatışmazlıqları əhəmiyyətli dərəcədə azaltmaqla, insan rifahının və sosial ədalətin yaxşılaşdırılmasına çalışmaqla “Yaşıl iqtisadiyyata” nail olmaq üçün öz səylərini yönəldirlər.

"Yaşıl iqtisadiyyat" termini ilk dəfə 1989-cu ildə Birləşmiş Krallıq hökumətinin bir qrup eko-iqtisadçı qrupu tərəfindən hazırlanmış hesabatda “Yaşıl iqtisadiyyat layihəsi” başlığı altında təsvir edilmişdir. "Yaşıl iqtisadiyyat"ın beynəlxalq səviyyədə razılaşdırılmış tərfi yoxdur və son nəşrlərdə doqquza yaxın anlayışı müəyyən edilmişdir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının da daxil olduğu bir çox beynəlxalq təşkilatların ekspertləri hesab edir ki, "Yaşıl İqtisadiyyat" qlobal iqtisadiyyatın daha sürətli davamlı inkişafını təmin etməklə, yoxsulluq və işsizliyi azaldılmasına kömək edəcəkdir. Azərbaycan üçün yaşıl iqtisadiyyatın yuxarıda göstərilən amillərlə yanaşı, enerji resurslarından asılı olmayan iqtisadiyyat modelinə sürətli keçid təmin etmək imkanı da var.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi bərpa olunduqdan sonra neft sənayesinin uğurlu inkişafı həmçinin iqtisadiyyatın rəqabətdavamlılığının yüksəlməsi, regionların sürətli inkişafı geriyə dönməz xarakter almışdır. Azərbaycanda davamlı inkişafın tərkib hissəsi olaraq yaşıl iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi istiqamətində hazırda uğurlu siyasət yürüdüür. Ətraf mühit problemlərinin vurğulanması, sosial və ictimai təşəbbüslərin dəstəklənməsi yaşıl inkişafın çoxillik perspektivlərini müəyyən edir. 2010-cu il

Ekologiya ili elan edilmiş və bu sahədə bir sıra işlər görülmüş, əhali arasında təbliğat işləri görülmüş və elektron mənbələr hazırlanmışdır.

Azərbaycanda ətraf mühitin qorunması sahəsində normativ-hüquqi baza inkişaf etdirilmiş və bir çox beynəlxalq konvensiyalar qəbul edilmişdir. Bu sahədə olan qanunvericilik beynəlxalq hüquqi tələblərə uyğun hazırlanmış və ölkədə mükəmməl ekoloji siyasətin həyata keçirilməsi üçün zəmin formalaşdırılmışdır. Azərbaycanda ekoloji qanunvericilik və ekoloji siyasət Rio və Yohannesburq sammitlərində qəbul edilmiş qərarlara əsasən təkmilləşdirilmişdir.

Ölkəmizdə ətraf mühit siyasətinin müəyyən edilmiş istiqamətləri yaşıl iqtisadiyyatın prinsiplərinə uyğundur:

– Ətraf mühitin qorunması və çirklənmənin azaldılması üçün davamlı inkişaf prinsipləri əsasında yeni metodların tətbiq edilməsi;

– İndiki və gələcək nəsillərin ehtiyaclarının qarşılamaq məqsədi ilə təbii resurslardan effektiv istifadə etmək, qeyri-ənənəvi və alternativ üsullardan istifadə etməklə tükənməz enerji mənbələrindən yararlanmaqla enerji effektivliyinə çatmaq;

– Qlobal ekoloji problemlərin milli səviyyədə dəyərləndirilməsi və beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələrin yaradılması.

Ölkəmizdə qəbul edilmiş ətraf mühit mühafizəsi qanunvericiliyinin aşağıdakı prinsiplərini göstərmək olar və onlar yaşıl iqtisadiyyatın inkişafını dəstəkləyir.

- sosial-iqtisadi və əxlaqi problemlərin birgə həlli;
- ekoloji balansın qoruyub saxlanması və mühafizəsi;
- təbii resurslardan istifadəsinə ekosistemli yanaşma tətbiq etmək;
- ekologiyaın çirklənməsinə qarşı sanksiyalar tətbiq etmək;
- təbiətdən istifadəyə ödənişlər tətbiq olunması;
- pozulmuş ekoloji sistemlərin bərpa olunması;
- biomüxtəlifliyin qorunması;

- təbii resurslardan effektiv istifadə olunması və ətraf mühitin qorunmasının iqtisadi stimullaşdırılmasının tətbiq olunması;
- “çirklədən ödəyər” prinsipinin tətbiq edilməsi;
- bu sahədə mövcud qanunvericiliyin pozulmasına görə məsuliyyətə cəlb olunma;
- ekoloji dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişaf təmin olunması;
- insan sağlamlığının və həyatının qorunması;
- ətraf mühitin qorunmasının hər kəsin vəzifəsi olması;
- ətraf mühitin qorunması sahəsində ictimai qurumların və əhəlinin iştirakı;
- ətraf mühitin qorunması sahəsində beynəlxalq əlaqələrin qurulması;
- ekoloji qanunvericiliyin beynəlxalq müqavilələrlə və qanunvericiliklə uyğunlaşdırılması;

Azərbaycanda təbiəti mühafizə sahəsində son on ildə geniş normativ - hüquqi baza da yaradılmışdır. Bu sahədə qəbul olunmuş qanunların ən mühümləri aşağıdakılardır:

- Bitki Mühafizəsi Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
- Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
- Ekoloji təhlükəsizlik haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
- Atmosfer Havasının Mühafizəsi Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
- Yerin Təki Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
- Heyvanlar Aləmi Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
- Xüsusi Mühafizə Olunan Təbiət Əraziləri və Obyektləri Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
- İstehsalat və Məişət Tullantıları Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
- Əhəlinin ekoloji təhsili və maarifləndirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
- Ətraf mühitə dair informasiya almaq haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu;

2003-ci ildə ölkəmizdə qəbul edilmiş ekoloji cəhətdən dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafa əsaslanan Dövlət proqramı bütün mühüm ekoloji aspektləri əhatə edir. Bu proqramda dayanıqlı inkişafın mühüm sahələri olan atmosfer, su ehtiyatları, torpaq ehtiyatları, kənd təsərrüfatı, tikinti, balıq ehtiyatları və s. qeyd olunmuşdur.

2004-cü ildə alternativ enerji mənbələrindən istifadəyə dair dövlət proqramı qəbul olunmuşdur Külək enerjisinin istehsalı və külək enerjisi stansiyalarının tikintisinə qarşı maneələrin aradan qaldırılmasına təşviq olunub. 2007-ci ildə Abşeron yarımadasında , Naxçıvanı və Kür çayının vadisini külək stansiyalarını quraşdırılması üçün əlverişli sahələr kimi təklif olunmuşdu. Çox təəssüf bu sahədə mütəxəssislərin olmaması və inzibati idarəetmə sistemindəki boşluqlar bu sahədə maneəçilik törədir. Külək turbinlərinin idxalı ƏDV və gömrük ödənişlərindən azad edilib ki, külək enerjisi layihələrinin həyata keçirilməsi stimullaşdırılsın.

Atmosferə buraxılan qazların azaldılması üçün ictimai nəqliyyatın inkişafına böyük diqqət göstərilir. Bakıda metro şəbəkəsinin genişləndirilməsi haqqında qərar qəbul olunmuşdur və 2040-cı ilə kimi şəhərimizdə metro stansiyalarının sayının 60-a çatdırılması nəzərdə tutulur.

Ölkəmizdə əsas məşğulluq sahələrindən biri olan kənd təsərrüfatı iqtisadi müxtəliflik üçün vacib sahədir. Kənd təsərrüfatı ərzaq təhlükəsizliyi və yoxsulluğun azaldılması üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. Ölkəmizdə ekoloji təmiz kənd təsərrüfatə məhsulları yetişdirmək və dünya bazarına çıxarmaq üçün əlverişli şərait mövcuddur. Dövlət tərəfindən bu sahəyə güzəştli kerditlər, subsidiyalar, lizinq xidmətləri və s. formada kömək edilir və müxtəlif irriqasiya, meliorasiya tədbirləri görülür.

“Yaşıl iqtisadiyyat” konsepsiyasının irəliləməsində Azərbaycanın da daxil olduğu Asiya və Sakit okean üçün iqtisadi və sosial Komissiya mühüm rol oynayır. Bu təşkilatın təşəbbüsü ilə hələ 2005- ci ildə “yaşıl” artım strategiyası qəbul olundu. Bu strategiyaya əvvəlcə dörd prioritet istiqamət daxil idi:

- istehsal və istehlakın rasional modeli;

- müəssisə və bazarların “yaşıllaşdırılması”;
- davamlı infrastruktur;
- “yaşıl” vergi və büdcə islahatları.

Sonradan bu istiqamətlərə daha ikisi əlavə olundu:

- təbii kapitala investisiyalar;
- ekoloji effektivlik göstəriciləri.

Azərbaycanda hazırda aşağı karbon istehsalını dəstəkləyəcək, resurslardan səmərəli istifadəni və sosial cəhətdən inklüziv iqtisadiyyata keçidi təmin edəcək bir siyasət həyata keçirilir.

2016-cı ilin sonlarında qəbul olunan Stratejik Yol Xəritəsində Azərbaycanda kiçik və orta səviyyəli müəssisələrdə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, "Yaşıl iqtisadiyyat" mərhələli keçid məsələlərini nəzərdə tutur.

Beləliklə, 2018-ci ildə Azərbaycan kənd təsərrüfatında "Yaşıl iqtisadiyyat" prinsiplərini tətbiq etmək imkanları araşdırılacaq və 2025-ci ildən sonra kiçik və orta biznesin "yaşıl iqtisadi model"ə keçid üçün qanunvericilik bazası formalaşdırılacaqdır.

Hal-hazırda Azərbaycanda köhnə məişət texnikası və elektronikanın istifadəsinə qarşı "yaşıl vergi" tətbiq etməyə hazırlaşır, habelə ətraf mühitin çirklənməsinə qarşı sərt cərimələrin tətbiq olunur. 1990-ci illərə nisbətən bu sahədən büdcəyə cərimə kimi çox az pul vəsaiti daxil olur. Ölkə iqtisadiyyatının neft-kimya sənayesinə əsaslandığını nəzərə alaraq, ətraf mühitin çirklənməsi səviyyəsinin azaldılması olduqca aktual məsələdir.

Azərbaycanın yeni iqtisadi siyasəti çərçivəsində mövcud istehsal zəncirlərinə qoşulma imkanları barədə tez-tez müzakirələr olur, hansı ki bu müəyyən məhsulun tam istehsal prosesinin sıfırdan formalaşmasından daha faydalı olacaqdır. Çünki mövcud istehsal zəncirləri ilə əlaqə qurulması ilk növbədə malların marketinqinə və dünya bazarlarına çıxarılmasına kömək edə bilər. İkincisi, mövcud istehsal prosesinə qoşulma çox ucuz başa gələcəkdir və daha az maliyyə xərcləri tələb edir, üçüncüsü, yüksək ixtisaslı işçi heyəti və yüksək texnologiyalı sənaye tələb etmir. Mövcud istehsal

zəncirlərinə qoşulmaqla Azərbaycan "təmiz texnologiya"ya istiqamətlənə biləcəkdir ki, bu da təkcə əlavə iş yerləri yaratmayacaq, həm də bu cür texnologiyanın tələb olunduğu yeni bazarlar formalaşdıracaqdır. Azərbaycan artıq ətraf mühitə mənfi təsirlərin azaldılması və "yaşıl texnologiyaların" inkişafı üçün alternativ enerji mənbələri və müvafiq texnologiyaların inkişafı üçün səy göstərir. Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi tərəfindən bildirilmişdir ki, respublikada atmosfərə buraxılan çirkli qazların emissiyası 35 faiz azaldılacaq və 2030-cu ilə qədər bərpa olunan enerji mənbələrindən 30 faiz enerji almaq planlaşdırılır.

Sovet ittifaqının dağılmasından sonra keçən illər ərzində ölkəmiz bazar iqtisadiyyatına uğurla keçmişdir. Azərbaycan neft hasilatı ilə əlaqədar dünyanın ən sürətli inkişaf edən iqtisadiyyatlarından birinə malikdir. 1997-ci ildən 2008-ci ilə qədər neft hasilatı təxminən beş qat artmışdır ki, hasilatın 85% -i ixrac edilmiş. 1999-cu ildən 2009-cu ilədək Azərbaycanda neft hasilatının genişləndirilməsi iqtisadiyyatda artım orta hesabla 17% olmuşdur. Azərbaycan dünya neft ehtiyatlarının 0,6% -ni və qlobal təbii qaz ehtiyatlarının 0,7% -ni təşkil edən karbohidrogen ehtiyatlarına malikdir və bu ehtiyatlar iqtisadiyyatın inkişafına mühüm töhfə verəcəkdir. Azərbaycanda alternativ enerji mənbələrinə malikdir, lakin bu sahə hələ ki istənilən səviyyədə inkişaf etməmişdir. Azərbaycanda sənaye qazlarının emissiyası əsasən Bakı və Sumqayıtda cəmləşmişdir və əsasən neft sənayesi ilə bağlıdır. Lakin ölkənin üzləşdiyi ən mühüm ekoloji problemlər keçmişdə baş verən çirklənmələrlə əlaqədardır. Ölkəmiz neft istismarının uzun tarixi nəticəsində quruda və dənizdə neft və digər kimyəvi çirklənmələrə məruz qalmışdır. Abşeron yarımadası və Xəzər dənizi ağır hava, torpaq və suyun çirklənməsi nəticəsində dünyanın ekoloji cəhətdən ən çox viranəli ərazilərindən biri hesab edilir. 1991-ci ildən etibarən havanın çirklənməsi müəyyən dərəcədə azaldı, ancaq bu şüurlu şəkildə deyil sənaye inkişafının zəifləməsi nəticəsində meydana gəldi. Yaşıl iqtisadiyyata keçid üçün əsas effektivli istehsal sahələri aşağıdakıları göstərmək olar:

- enerji istehsalı
- kənd təsərrüfatı
- nəqliyyat

Enerji istehsalının, kənd təsərrüfatının və nəqliyyat sektorunun iqtisadiyyatın yaşıllaşdırılması üçün əhəmiyyətli potensialı vardır.

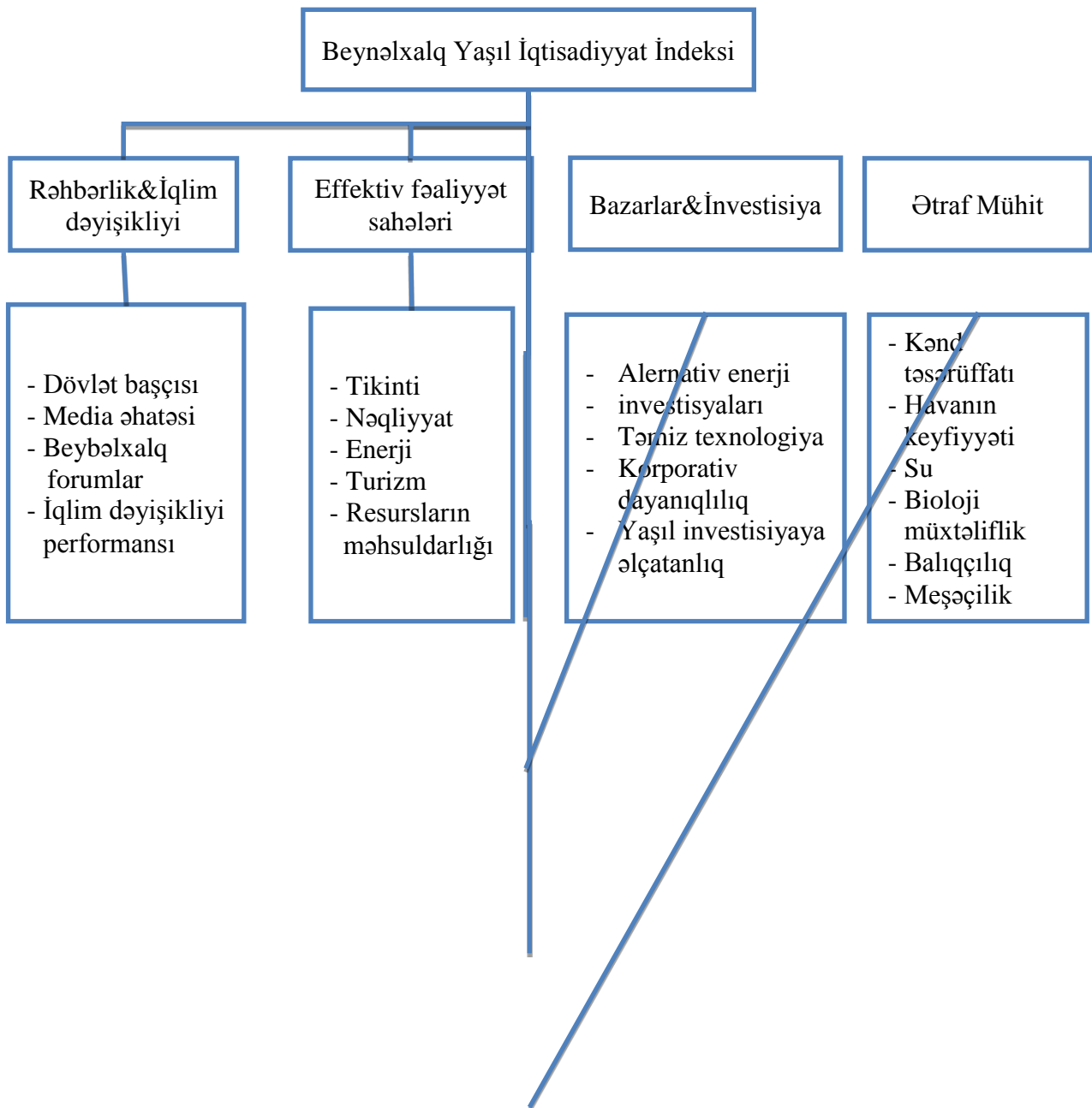
2010-cu ildən bəri ölkələrin yaşıl iqtisadiyyata doğru necə irəlilədiyi barədə məlumat əldə etmək üçün Beynəlxalq Yaşıl İqtisadiyyat İndeksindən istifadə olunur. Beynəlxalq Yaşıl İqtisadiyyat İndeksi (GGEI) 80 ölkənin yaşıl iqtisadiyyatda necə çıxış etdiyinə dair məlumatlara əsaslanan bir təhlildir. 2016-cı ildə nəşr olunan 5-ci buraxılışında Azərbaycan “yaşıl” iqtisadiyyata keçidlə bağlı görülən tədbirlər və performansın qiymətləndirilməsi üzrə 80 ölkə üzrə 43,73 xalla 57-ci sırada yer almışdır.

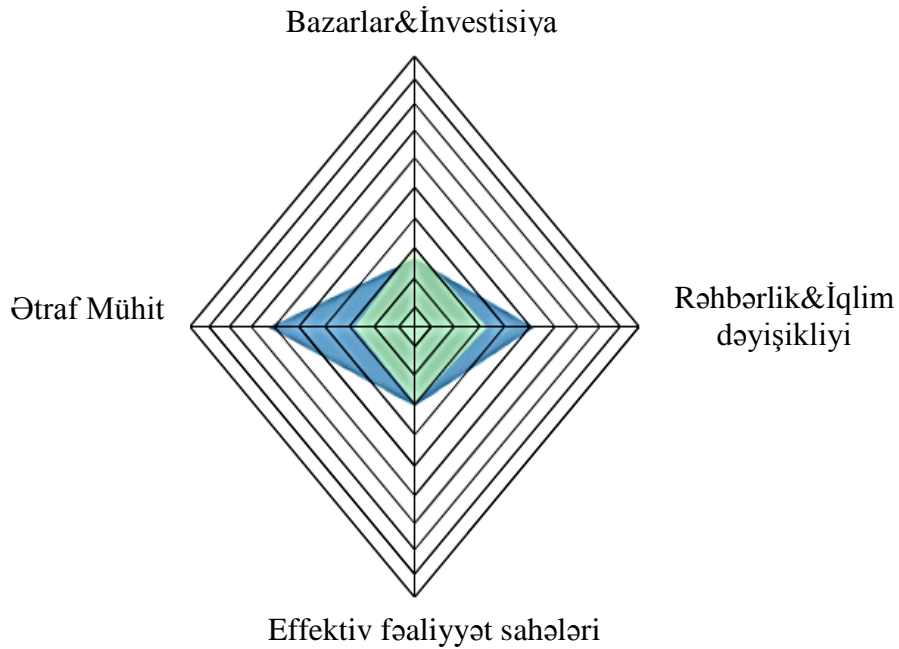
Cədvəl 2.

Beynəlxalq Yaşıl İqtisadiyyat İndeksi üzrə bəzi ölkələr

Sıra	Ölkələr	Xal
1	İsveç	77,61
2	Norveç	69,11
3	Fillandiya	67,83
25	İngiltərə	52,96
30	ABŞ	51,53
40	Türkiyə	49,63
57	Azərbaycan	43,73
74	Rusiya	38,08

Beynəlxalq Yaşıl İqtisadiyyat İndeksi göstəriciləri

Mənbə: www.dualcitizeninc.com

Qrafik 1. Azərbaycan üzrə Beynəlxalq Yaşıl İqtisadiyyat İndeksi

Mənbə: www.dualcitizeninc.com

2016-cı ildə çap olunan Beynəlxalq yaşıl iqtisadiyyat indeksi hesabatında Azərbaycana ilk dəfə yer verilmişdir. Ölkəmiz yuxarıda da göstərildiyi kimi rəhbərlik&iqlim dəyişikliyi, effektiv fəaliyyət sahələri, ətraf mühit və bazarlar&investisiya kimi dörd kriteriya üzrə qiymətləndirilmişdir. Ölkəmiz rəhbərlik&iqlim kateqoriyası üzrə 5 xal, effektiv fəaliyyət sahələri kateqoriyası üzrə 3 xal, ətraf mühit kateqoriyası üzrə 6,2 xal və bazarlar&investisiya kateqoriyası üzrə 2,8 xal əldə etmişdir. Neft və qaz sektorlarından çox asılı olan bir çox iqtisadiyyatlarda olduğu kimi, Beynəlxalq Yaşıl İqtisadiyyat indeksi (GGEI) üzrə Azərbaycanın nəticələri yaxşılaşdırmaq üçün bir çox təkliflər edir.

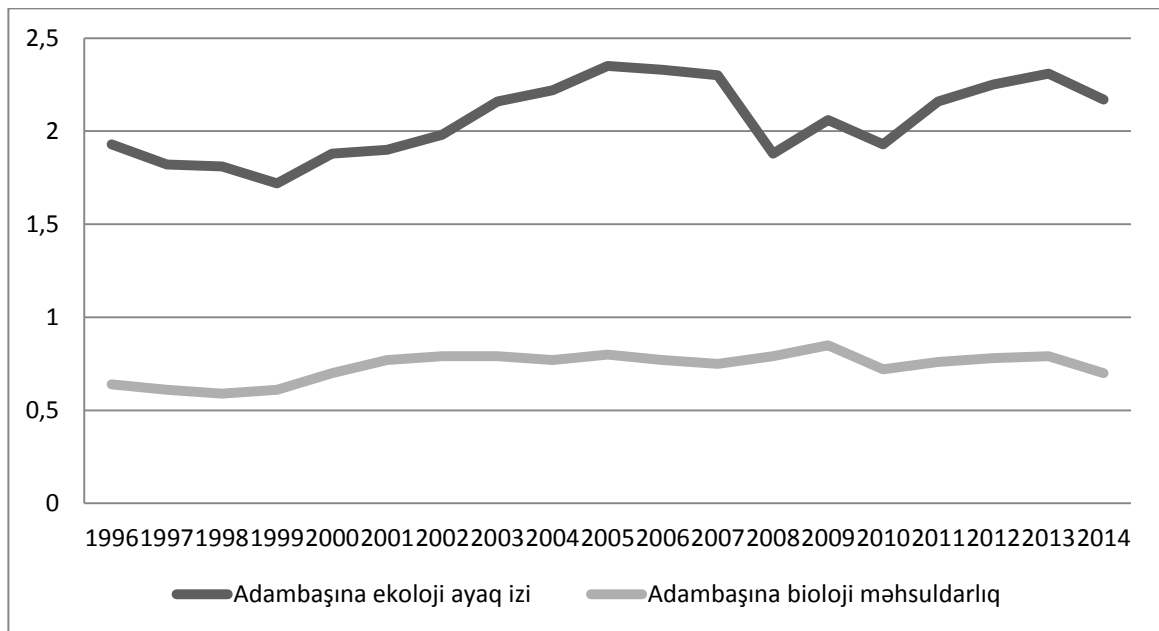
Azərbaycanın gələcək inkişafı iki tərəfdən yüksək qiymətləndirilmişdir: daha az iqlim dəyişikliyi belə ki, digər ölkələrə nisbətən mineral yanacaqlardan daha az istifadə

olunur və ətraf mühitin qiymətləndirilməsində balıqçılıq və məşə örtüyü ehtiyatları yüksək nəticə göstərmişdir.

Yaşıl iqtisadiyyat aşağı karbonlu iqtisadiyyatdır. Karbon ayaq izi, qlobal ölçüdə ümumi ekoloji ayaq izinin ən böyük komponenti olduğu kimi, Azərbaycanın ekoloji ayaq izinin də ən əhəmiyyətli parçasını təşkil edir. Azərbaycan hidravlik, günəş, külək, geotermal və biokütlə kimi bərpa oluna bilən enerji ehtiyatları baxımından olduqca yüksək bir potensiala malikdir. Ancaq mövcud potensialın yalnız çox kiçik bir hissəsi mövcuddur. İstehsalatda istifadə olunan enerji resurslarının əksəriyyətini (təbii qaz və xam neft kimi) mineral yanacaqlar təşkil edir. Bu ehtiyatlar ölkədə kifayət qədər səviyyədə istehsal edilə bilməz, buna görə də idxal olunmalıdır.

Ölkələrin ekoloji ayaq izi və bioloji potensialı “Qlobal Ekoloji Ayaq İzi Şəbəkəsi (Global Footprint Network)” tərəfindən hər il hesablanır. Hər il, Qlobal “Ekoloji Ayaq İzi Şəbəkəsi” dünya miqyasında 150-dən çox ölkənin bioloji potensialını ölçür və milli ayaq izi hesablamalarını dərc edir.

Beynəlxalq ekoloji ayaq izi hesabatı son olaraq 2017-ci ilin aprel ayında dərc olunmuşdur və 1962-2014-cü illəri əhatə edir.

Qrafik 2. Azərbaycanda adambaşına düşən ekoloji ayaq izi (kilo/hektar)

Mənbə: www.footprintnetwork.org Global Footprint Network, 2017 National Footprint Accounts

Qrafikdə də görüldüyü kimi 2014-cü ilin məlumatlarına əsasən Azərbaycanda adambaşına ekoloji ayaq izi 2.17 kilo/hektar , bioloji məhsuldarlıq adambaşına 0.7 kilo/hektar olmuşdur. Azərbaycanda istehsalın ekoloji ayaq izi bioloji məhsuldarlığın üç qatına çıxmışdır. Başqa bir deyişlə Azərbaycanda bir ildə istifadə olunan təbii ehtiyatların bərpası və atmosfərə buraxılan karbon qazının bərpa olunması üçün üç il vaxt lazımdır. Bu vəziyyət Azərbaycanda istehsal və istehlakın ekoloji davamlı olmaması həqiqətini gözlər önünə sərir.

Azərbaycanda Avro 4 standartını tətbiq olunması yaşıl iqtisadiyyata keçid baxımından yüksək qiymətləndirmək olar. Avro 4 standartının tətbiq olunmasının əsas məqsədi nəqliyyat vasitələri tərəfindən havaya buraxılan zərərli qazların azaldılması və ekolohiyanın qorunmasıdır.

Şərq ölkələrində Yaşıl İqtisadiyyat proqramı Aİ-na qonşu olan altı ölkəyə (Azərbaycan, Ukrayna, Gürcüstan, Belarus, Ermənistan, Moldova) yaşıl iqtisadiyyata daha sürətli keçməyə kömək edir. Bu proqram 2017-ci ilin sonuna qədər davam etmişdir və əsas məqsədi altı ölkənin Aİ ölkələrinə daha da yaxınlaşması , həmin ölkələrdə iqtisadi inkişafın təşviq olunmasıdır. Proqram daxil olan “Ətraf Mühitin Stratejik Qiymətləndirilməsi” layihəsi əsasında 2015-2020-ci illəri əhatə edən alternativ enerji mənbələri üzrə milli strategiya hazırlanmış və ölkəmizdə yaşıl iqtisadiyyat keçidlə bağlı bir çox maarfiləndirici tədbir və seminarlar təşkil olunmuşdur.

Azərbaycanda iqtisadiyyatın yaşıllaşdırılmasının GZİT təhlili həyata keçirilmişdir. Nəticələr aşağıdakı kimidir:

Güclü tərəflər

- Dövlətin yaşıl iqtisadiyyatın inkişafında maraqlı olması
- Ekologiyaya az zərər vuran müasir texnologiyaların idxalında müxtəlif güzəştlər

- Gənc nəslin bu sahədə maraqlı olması.

Zəif tərəflər

- Sahibkarların bu sahədə marağının az olması
- Yüksək xərc tələb edən sahədir
- Bu sahədə mövcud ixtisaslı kadrların çatışmazlığı
- Bu sahədə xüsusi taariflərin olmaması
- Yaşlı nəslin bu sahədə məlumatının az olması

İmkanlar

- Enerji qiymətlərinin yüksəldilməsi
- Dövlət Neft Fondundakı vəsaitlərin bu sahəyə yönləndirilməsi
- Yaşıl biznes zonalarının yaradılması
- İqtisadiyyatda mövcud texnoloji resursların yenilənməsi
- Bu sahədə gömrük rüsumları və ödənişlərin artırılması

Təhlükələr

- Bürokratik maneələr
- Qanunvericilikdəki boşluqlar
- Korporativ Sosial Məsuliyyətin aşağı səviyyədə olması
- Korporativ idarəetmənin kifayətedici səviyyədə olmaması

GZİT təhlildən də görüldüyü kimi yaşıl iqtisadiyyata keçidi sürətləndirmək üçün bu sahədə mövcud bürokratik əngəllərin aradan qaldırılması, qanunvericilik bazasının formalaşdırılması, sahibkarların bu sahədə maarifləndirilməsi və onların müasir ekologiya dostu texnologiyalardan istifadəyə təşviq eilməsidir.

2.2 Azərbaycanın yaşıl iqtisadiyyata keçidin sürətlənməsi yolları

Qloballaşan dünyada enerji resurslarına tələbatın yüksəlməsi və ənənəvi enerji resurslarının məhdudluğu şəraitində karbohidrogen ehtiyatlarından istifadə dünyada iqlim şəraitinə göstərdiyi mənfi təsirlər nəticəsində alternativ enerji ehtiyatlarından istifadəni qaçınılmaz etmiş və bunun nəticəsində ölkəmizdə 2004-cü ildə bu sahədə Dövlət proqramının qəbul edilməsinə dair 462 nömrəli sərəncam imzalanmışdır. Xüsusi olaraq qeyd etmək olar ki, zəngin karbohidrogen resurslarına malik ölkəmiz enerji sahəsində həyata keçirdiyi fəaliyyətlərini davamlı inkişafı dəstəkləyəcək istiqamətdə qurur və burada mühüm məqsədlərdən biri karbohidrogen resurslarına maksimal dərəcədə qənaət edilməsi yolu ilə ətraf mühiti qorumaq və ölkəmizin enerjiyə olan tələbatının yerli resurslardan istifadə etməklə ödəməkdir.

Gündən-günə inkişaf edən ölkə iqtisadiyyatı həyatın müxtəlif sahələrində olduğu kimi alternativ enerji mənbələrindən istifadənin inkişafına da şərait yaratmışdır. 2015-ci il göstəricilərinə əsasən ölkəmizdə alternativ enerji istehsalı ümumi elektrik enerjisi istehsalının 16,8 %-ni təşkil etmişdir ki, bu da 1,8 mlrd kVt saat elektrik enerjisi istehsal edilmiş və bununla 1 milyon ton istixana effekti yaradan karbon qazının atmosfərə buraxılmasının qarşısı alınmışdır. 2050-ci ilədək ölkəmizdə elektrik enerjisi istehsalında alternativ enerji istehsalının 50%-ə çatdırılması nəticəsində atmosfərə buraxılan karbon tullantılarının qarşısının alınması, bu sahədə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi, müxtəlif bölgələrdə orta və kiçik ölçülü layihələrin həyata keçirilməsi və ölkəmizin potensiallarının təyini qarşıya hədəf qoyulmuş və bu məqsədlərə çatmaq üçün ölkəmizin enerji təminatı üzrə çox mərhələli “Enerji İnkişafı” modeli işlənib hazırlanmışdır. Özündə müasir texnologiyaların və idarəetmə sistemlərini ehtiva edən bu modelin tətbiq nəticəsində yüzminlərlə yeni iş yerlərinin və onminlərlə sahibkarların və yeni enerji bazarının yaranmasına təkan verəcəkdir.

Ölkəmizin təbii potensialından yararlanmaqla alternativ enerji mənbələrinin istifadəsinin genişlənməsinə, karbohidrogen resurslarına qənaət edilməsinə, ölkənin enerji təhlükəsizliyinin güclənməsinə, müasir texnologiyanın istifadəsinə, kənd təsəvvüatının mökəmlənməsinə, yeni iş yerlərinin yaradılması nəticəsində əhəlinin rifah halının yaxşılaşmasına, xüsusi olaraq karbon tullantılarının azaldılması ilə ekologiya qorunması hədəflərinə nail olunmasına və 2015-ci ildə ölkəmiz tərəfindən Fransada təşkil olunan Paris konfransına təqdim olunan sənədlərdə “könüllü məqsəd” kimi karbon tullantılarının 2030-cu ildə 1990-cı ildəki səviyyəsindən 35 faiz aşağı salınmasına şərait yaradacaqdır.

Ölkələrin yerləşdiyi regionlardan asılı olaraq bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə müxtəlifdir. İsrail və Almaniya kimi ölkələrdə günəş panellərindən istifadə geniş yayılmışdır. İsrail alternativ enerji mənbələrindən istifadəni 10%-ə çatdırmağı planlaşdırır. Xüsusi olaraq bu mənbələrdən istifadə məişətdə suyun qızdırılması və suvarma istiqamətində daha əhəmiyyətlidir. İsraildə bu sahədə həyata keçirilən elmi tədqiqatlar, həmçinin özəl və dövlət sektorlarında həyata keçirilən investisiyaların çoxalması nəticəsində bu sahədə yaxşı nəticələr əldə olunmuşdur. Almaniyada isə 2016-cı ildə ümumi enerji istehlakında günəş enerjisi istehlakı 50% artaraq 6.9%-ə yüksəlmişdir. Amerika Birləşmiş Ştatlarında isə əsasən külək enerjisindən daha çox istifadə olunur və ümumi enerji istehsalında külək enerjisi istehlakı 7% təşkil edir.

Azərbaycanın karbohidrogen ehtiyatlarına malik olmasına, öz təbii resurslarını dünya enerji bazarına çıxarmaqla iqtisadiyyatını inkişaf etdirməsinə baxmayaraq, davalı inkişaf üçün alternativ enerji mənbələrinin inkişafına diqqət yetirilməlidir. Ölkəmizdə alternativ enerji mənbələrindən (günəş, külək və su enerjisi) istifadə imkanı olduqca yüksəkdir.

Cədvəl 4.

Azərbaycanda alternativ enerji mənbələrinin potensialı

Enerjinin növü	Gücü
Günəş	5000MVt və daha çox
Külək	4500 MVt və daha çox
Bioenerji	1500 MVt və daha çox
Geotermal	800 MVt və daha çox

Mənbə:www.area.gov.az

Ölkədə küləkli və günəşli günlərin yüksək olması baxımından alternativ enerji mənbələrindən istifadə imkanı baxımından yüksək mövqeyə malikdir. Xəzər dənizinin sahiləni ərazilərində il ərzində günəş işığının miqdarı 2600 saat, Naxçıvanda isə 3000 saata bərabərdir. Gəncə-Daşkəsən, Xəzərin sahiləni əraziləri, Şərur-Culfa və xüsusilə Abşeron yarımadasında külək enerjisi potensialı yüksəkdir. İl ərzində küləyin sürəti 3-7m/san arasında olması külək generatoru üçün əhəmiyyətli hesab edilir və ölkədə 800KVt külək enerjisi mövcuddur və bu 1mln. ton yanacağa qənaət etməyə kömək edəcəkdir. 2005-ci ildə Nazirlər Kabineti tərəfindən verilən 187 nömrəli sərəncamda külək enerjisi istehsal edəcək qurğular gömrük vergilərindən azad olunmuşdur.

Bütün bu alternativ enerji istehsalı imkanlarını nəzərə alaraq külək enerjisi istehsalı inkişafı istiqamətində külək potensialından və külək turbinlərindən istifadə etməklə bir sıra addımlar atılmışdır. Caspian Technology şirkəti tərəfindən 2004-cü ildə Yaşmada ilk külək turbini quraşdırılmışdır. Qobustanda yerləşən poliqonda ABEMDA tərəfindən üç külək turbini quraşdırılmışdır.

Dövlət Agentliyi tərəfindən həyata keçirilmiş tədqiqatlar nəticəsində il boyunca 80 metr yüksəklikdə küləyin orta sürəti 7-8.6 m/san təşkil edir və bu da Qlobal Alternativ Enerji Agentliyinin təsnifatına əsasən “yüksək dərəcədə əlverişli” kateqoriyasına aid olunur.

Respublikamızda günəş şüalanmasının davamlılığı il ərzində 2500-3000 saat müşahidə edimişdir. Dövlət Agentliyi tərəfindən həyata keçirilən tədqiqatlara əsasən il

ərzində ölkəmizin hər m²-nə düşən günəş enerjisi 1300-1800 Kvt/saat arasında dəyişir. 2011-ci ildə Qlobal Enerji Agentliyi tərəfindən dərc olunmuş hesabatında ölkəmizə düşən günəş radiasiyası 1567 Kvt saat/m² qeyd olunmuşdur və bu agentliyin “yüksək dərəcədə əlverişli” və “əlverişli” adlı enerji potensialı kateqoriyalarına aid edilir.

Azərbaycan Respublikasında termal suların istilik dərəcəsinin yüksək olamamasına baxmayaraq perspektivli sayılır və bölgələr üzrə yeraltı suların temperaturu 40-1200C° arasında dəyişir. Respublika üzrə ən perspektivli ərazilər Abşeron yarımadası, Kür çökəkliyi və Quba-Qusar dağətəyi hesab olunur və bu ərazilərdə müvafiq olaraq 65Mvt, 480Mvt, 75Mvt gücündə qoyuluş potensialı imkanı mövcuddur. Ümumi olaraq ölkə ərazisində yeraltı termal suların potensialı 800Mvt və ya 245min m³/gün olaraq qiymətləndirilir.

Azərbaycan Respublikasında mövcud çayların hidroenerji potensialı texniki cəhətdən əlverişli potensial 17 mlrd Kvt saat, ümumi olaraq isə 50 milyard Kvt saat müəyyən olunmuş və bunun 5 milyard Kvt saati su elektrik stansiyalarının (SES-lərin) payına düşür.

Ölkə ərazisində təxmini olaraq 2.6 milyon iri buynuzlu, 10 milyon isə xırda buynuzlu mal-qara , 26 milyon baş quş vardır və onların il ərzində cəmi atıqları 25.6 milyon ton təşkil edir. Şəhərlərin məişət tullantıları isə 2.5 milyon tona bərabərdir. Əlavə olaraq qeyd etmək olar ki, il boyunca ölkə ərazisində kifayət qədər ağac tullantıları, qırıqları, kənd təsərrüfatı tullantıları və qalıqları və heyvan atıqları meydana gəlir. Bütün bunlar da alternativ bioenerji ehtiyatları kimi yüksək potensiala malikdir.

2004-cü ildə ölkə ərazisində alternativ enerji mənbələrinin tətbiqinin genişləndirilməsi Prezident İlham Əliyevin xüsusi təşəbbüsü ilə hazırlanaraq 462 sayılı Sərəncamı ilə təstiqlənmiş “Azərbaycanda alternativ enerji mənbələrindən istifadə edilməsi üzrə Dövlət Proqramı” ilə həyata keçirilmişdir. Dövlət Proqramının qəbul olunması institusional mühitin formalaşmasına, o cümlədən müvafiq sahələrin inkişaf

etdirilməsinə ciddi təkan verdi. Dövlət Proqramının həyata keçirdiyi əsas vəzifələri aşağıdakı kimi qeyd etmək olar:

- Enerji istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrinin potensialını aşkar etmək;
- Ölkədə enerji səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün alternativ enerji mənbələrinin tam gücü ilə istismara cəlb olunması;
- Alternativ enerji istehsalı sahələrinin yaradılması ilə yeni iş imkanlarının təmin olunması;
- Respublikada mövcud ənənəvi enerji resursları ilə yanaşı bərpa olunan enerji mənbələrini diqqətə alaraq enerji təhlükəsizliyinin və enerji gücünün artırılmasına nail olmaq

Dövlət Proqramı çərçivəsində 2009-cu ildə Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyi (bundan sonra ABOEMDA adlandırılacaq) qurulmuşdur və bu qurumun tərkibində “Alternativenerji ” MMC yaradılmışdır. Həyata keçirilən struktur islahatları və Dövlət Proqramı nəticəsində Məişət Tullantılarının Yandırılması Zavodu, regionlarda 10-a yaxın su elektrik stansiyası, Xızı və Abşeronda 5 külək elektrik stansiyası yaradılmış, Qobustanda hibrid elektrik stansiyası, bir çox rayonlarda yerləşən obyektlərdə istilik nasosları, günəş panelləri quraşdırılmışdır. Bunların nəticəsində ümumi qoyuluş gücü 260MVt olan, 65 MVt külək enerjisi, 126 MVt hidro elektrik, 39 MVt biokütlə və tullantılar, 32 MVt günəş elektrik stansiyaları qurularaq istifadəyə verilmişdir. Əlavə olaraq Sumqayıt şəhərində Texnologiyalar Parkında günəş panelləri üçün kollektorlar istehsal edən zavod və Azgüntex günəş panelləri müəssisəsi qurulmuşdur.

Təbii ki, respublika ərazisində bərpa olunan enerji mənbələrinin ənənəvi enerji mənbələrini tam şəkildə əvəzləyərək karbohidrogen ehtiyatlarından istifadənin azaldılmasına uzun müddət vaxt lazımdır. Lakin son zamanlar bu sahədə atılmış addımlar yüksək qiymətləndirilir. Davamlı inkişaf baxımından bərpa olunan enerji mənbələrinin müsbət cəhətləri aşağıdakılardır:

- İqtisadiyyatın inkişafı və yeni iş imkanlarının yaradılması; Yeni iş yerlərinin açılması əhalinin rəqabət qüvvəsini yüksəldir.
- Enerji təhlükəsizliyi; Ənənəvi enerji ehtiyatlarının qiymət yüksəlişi, iqtisadiyyatın bu ehtiyatlardan asılı olması bərpa olunan enerji mənbələrinin əhəmiyyətini artırır.
- Enerji müxtəlifliyi; Müxtəlif enerji mənbələrindən istifadə ölkədə enerji asılılığını aradan qaldırır.
- Ekologiyanın mühafizəsi; Bərpa olunan enerji mənbələri ekoloji təmizdir və ekologiyaya az zərər vurur.

Cədvəl 5.

Azərbaycan Respublikasında alternativ enerji mənbələri hesabına istehsal edilmiş elektrik və istilik enerjisi miqdarı

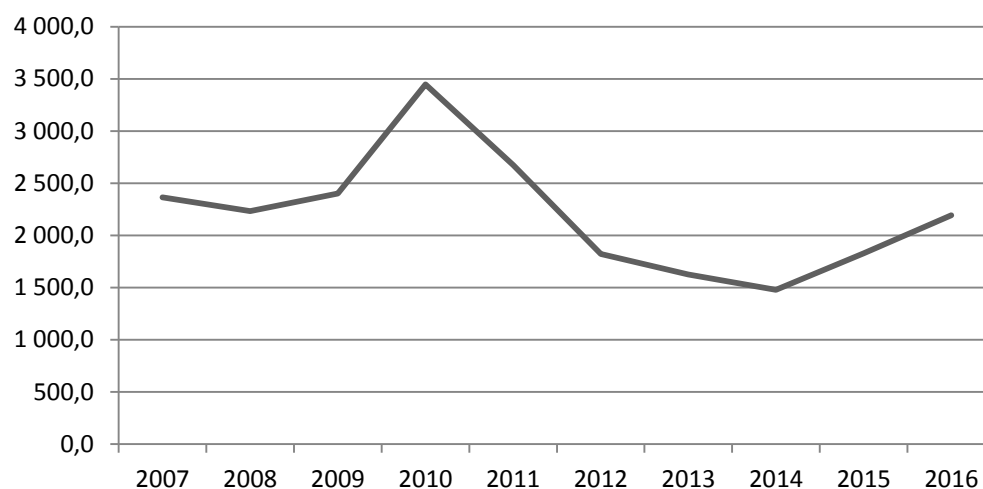
	2016-cı il*
Elektrik enerjisi, milyon kVt·st	2141,8
o cümlədən:	
Hidro	1911,9
biokütlə və tullantılar	174,5
külək	20,1
günəş	35,3
İstilik enerjisi (istilik nasosları), Qkal	4212,4

*İlkin məlumatlar

Mənbə: www.area.gov.az

Azərbaycan ərazisində bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə olunmasını təhlil edərkən görür ki, bu istiqamət üzrə müsbət işlər görülmüş və 2016-cı il ərzində istehsal olunan 23073,9 mln kVt saat ümumi elektrik enerjisində bərpa olunan enerji istehsalının payı 9.8 %-ə və yaxud 2141,8 mln kVt saat-a bərabər olmuş və əvvəlki illə müqayisədə

alternativ elektrik enerjisi 17,1 faiz artmışdır. 2015-ci illə müqayisədə külək enerjisi 4,4 dəfə artaraq 20,1 mln kVt saat, günəş enerjisi 7,7 dəfə artaraq 35,3 mln kVt saat təşkil etmişdir. 2016-cı il ərzində 976,7 min ton CO₂ (Karbon Dioksidi) atmosfərə buraxılmasının qarşısının alınmasını şərtləndirmişdir.

Qrafik 3. Azərbaycanda alternativ mənbələrdən elektrik enerjisi istehsalı

Mənbə: www.stat.gov.az

2010-ci ilin “ Ekologiya ” ili elan olunması ilə qrafikdə də görüldüyü kimi alternativ enerji mənbələrindən elektrik enerjisi istehsalı ən yüksək həddə olmuşdur. Son dövrlər aparılan düzgün ilahatlar nəticəsində alternativ enerji istehsalı artan istiqamətdə gedir.

Cədvəl 6.

İllər üzrə müxtəlif mənbələrdən alternativ elektrik enerjisi istehsalı

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
SES-in elektrik enerjisi, milyon kVt saat	2 364	2 232	2 308	3 446	2 676	1 821	1 489	1 300	1 638	1 959
Külək enerjisi, milyon kVt saat	-	-	2	1	-	-	1	2	5	23
Günəş fotoelektrik enerjisi, milyon kVt saat	-	-	-	-	-	-	1	3	5	35

Tullantıların yandırılmasından alınan elektrik enerjisi, milyon kVt saat	-	-	-	-	-	-	134	174	182	175
--	---	---	---	---	---	---	-----	-----	-----	-----

Mənbə: www.stat.gov.az

Müxtəlif alternativ mənbələrdən elektrik enerjisi istehsalına nəzər saldıqda görürük ki, alternativ enerji istehsalında ən böyük payı SES-lər təşkil edir. 2016-cı ilə nəzər saldıqda görürük ki külək və günəş enerjisi istehsalında keçən ilə nisbətdə böyük artım vardır və son 4 il ərzində külək və günəş enerjisinin davamlı istehsalına nail olunmuşdur. 2014-cü ildə açılan Naxçıvan (illik istehsal gücü 30 mln KVt/s) və Suraxanıda (illik istehsal gücü 4 mln KVt/s) mövcud Günəş Elektrik Stansiyalarının bunda payı yüksəkdir. Gələcəkdə Pirallahı, Səngəçal, Sumqayıt və Samux Günəş elektrik stansiyalarının açılması nəzərdə tutulmuşdur. Son dövrlər külək enerjisi istehsalında ciddi dönüşlər olmuş yararsız hala düşmüş külək trubinləri bərpa olunmuş və yeniləri quraşdırılmışdır. 2012-ci ildə Bakı bərk məişət tullantılarının yandırılması zavodunun yaradılması nəticəsində zibillərin yandırılması yolu ilə 231 mln KVt/saat elektrik enerjisi alınır.

Ölkə ərazisində bərpa olunan enerji mənbələrindən geniş istifadəyə mənfi təsir edəcək amilləri aşağıdakı kimi göstərmək olar:

- Alternativ enerji mənbələrinin geniş istifadəsinə təkan verəcək güclü hüquqi bazanın və dəstək alətlərinin mövcud olmaması;
- Alternativ enerji mənbələrinin texnologiyalarının istifadəsi və onların istismarı haqqında məlumatın çatışmazlığı;
- Alternativ enerji mənbələrinin iqtisadi perspektivi haqqında əhalinin məlumatsızlığı və bu sahənin rəqabət qabiliyyətinin aşağı olması;
- Alternativ enerji mənbələri texnologiyalarının alınması, istifadəsi sahəsində maliyyə mexanizmlərinin çatışmazlığı;

– Alternativ enerji mənbələrindən istifadədə ixtisaslaşmış mütəxəssislərin çatışmazlığı və bu sahə üzrə qanunvericiliyin tam formalaşmaması;

Davamlı inkişafı ölçmək üçün müxtəlif göstəricilərdən istifadə edilir və bunlardan biri də ekoloji ayaq izi göstəricisidir. Azərbaycanda ekoloji ayaq izinin ən əhəmiyyətli tərkib hissəsi böyük nisbət ilə karbon ayaq izi hesab etmək olar. Davamlı inkişaf paradigması indiki dövrdə əhəmiyyətli bir yerə sahib olan yaşıl iqtisadi keçidi və istehsal prosesində bərpa olunan enerji mənbələrinə istiqamətlənməyi tələb etməkdədir. Əslində Azərbaycan ekoloji təhdidləri fürsətə çevirəcək potensiala malikdir hansı ki, günəş, külək və geotermal resursların bərpa oluna bilər keyfiyyətləri üzərində müqayisəli üstünlüyə malikdir.

Azərbaycanda hər keçən gün artan enerji tələbinə bağlı olaraq atmosfərə buraxılan CO₂ miqdarı yüksəlməkdədir və atmosfərə buraxılan karbon qazının böyük bir hissəsini sənaye sektorundan buraxılan qazlar təşkil edir.

Cədvəl 7.

Azərbaycanda havaya buraxılan istixana effekti yaradan qazların miqdarı

	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Karbon qazı (CO ₂)	34,8	26,4	28,8	30,2	31,0	30,2	30,1	29,9
Azot bir oksid (N ₂ O)	0,4	3,3	3,1	3,1	3,1	3,2	3,2	3,2
Metan (CH ₄)	13,9	17,5	17,1	17,6	17,2	17,4	17,2	17
F-qazlar	0,8	1,0	0,9	0,9	1,0	1,0	0,9	0,8

Mənbə: www.stat.gov.az

Azərbaycanın mövcud yüksək karbon qazı (CO₂) emissiyasını məqbul bir səviyyəyə sala bilmək üçün etməsi lazım olan, sahib olduğu bərpa oluna bilən enerji potensialını elektrik istehsalında istifadə etməkdir və bunun nəticəsində Azərbaycan yüksək enerji təhlükəsizliyinə nail oluna bilər.

Ölkəmizdə yanacaqsız texnologianın istifadəsi ilə bağlı Dövlət Agentliyi tərəfindən bir çox iri layihələr həyata keçirilmişdir. 2017-ci il ərzində Samux rayonunda və

Pirallahıda günəş stansiyaları istifadəyə verilmiş və 2020-ci ilə qədər ölkəmizdə alternativ enerji sahəsində 420MVt-lıq stansiyaların quraşdırılması nəzərdə tutulmuşdur. Belə stansiyaların istifadəyə verilməsi yeni iş yerlərinin açılmasına öz tövhəsini verəcəkdir. Hazırda respublikada elektrik enerjisinin təxminən 7,8 %-i bərpa olunan enerji mənbələri tərəfindən qarşılır. Günəş və külək enerjisindən istifadə nəticəsində bu göstəricinin 2020-ci ilə kimi 20% artırılması nəzərdə tutulmuşdur. 2020-ci ilədək strateji yol xəritəsində ölkəmizdə bütün rayon və şəhərlərdə hibrid tipli elektrik stansiyalarının qurulması qarşıya məqsəd qoyulub.

İqtisadi İnkişaf və Əməkdaşlıq Təşkilatının və Alternativ və Bərpa Olunan Enerji mənbələri üzrə Dövlət Agentliyi tərəfindən 2018-ci ilin 4 aprel tarixində, “Azərbaycanda yaşıl investisiyaların və maliyyələşmənin miqyasının genişlənməsi” mövzusunda beynəlxalq seminar təşkil olunmuşdur. Tədbirdə “Dayanıqlı Enerjinin Maliyyələşməsi”, “Yaşıl investisiyaları həyata keçirmək üçün ESCO (Enerji Servis Kampaniyası) modelindən istifadə edilməsi”, “Aşağı karbon iqtisadiyyatına keçid və iqlim dəyişikliyi”, həmçinin yerli iştirakçılar alternativ enerji ilə işləyən su nasoslarının kənd təsərrüfatında istifadəsi, ölkədə alternativ enerjiden istifadə sahəsində investisiyalar haqqında müzakirələr olmuşdur.

Enerji səmərəliliyinin təmin olunmasında dövlət bir sıra iqtisadi alətlərdən istifadə edir və bu alətlərə ətraf mühitin çirkləndirilməsinə qarşı vergilər, vergi güzəştləri, enerji vergiləri, karbon emmisiyası vergisi, əlavə dəyər vergisi (ƏDV), əmlak veergisi, nəqliyyat vasitələrindən istifadəyə görə vergilər və s. Nümunə olaraq göstərmək olar ki, Fillandiya karbon vergisini tətbiq edən ilk ölkə olmuşdur. Rəqabətin qorunması məqsədilə sənaye sektoruna və bir sıra sahələrdə vergi güzəştləri tətbiq edilmişdir. Böyük Britaniyada Aİ-yə daxil olan ölkələr arasında ümumi enerji vergisinin tətbiqinə qarşı çıxsa da 1993-cü ildən bəri benzin və dizel vergisi tətbiq edir. Avstriyada elektrik enerjisi və təbii qaz vergisi 1996-cı ildən tətbiq olunur və enerjinin çox istifadə

olunduğu sənaye sahələrində vergi istisnaları tətbiq edilmişdir. 1997-ci ildən isə yollardan istifadəyə görə ödəniş tətbiq edilmişdir. Ekoloji vergilərin tətbiq olunduğu andan etibarən bir çox ölkələr iqtisadiyyata mənfi təsir göstərməməsi üçün sənaye sektorunda müxtəlif güzəştlər tətbiq etdilər və müəyyən dövrdən sonra sənaye sektorunda da ekoloji vergilər tətbiq olunmağa başlandı.

Azərbaycanda 2002-ci ilə qədər “Ətraf mühitin mühafizəsi” büdcə fondu fəaliyyət göstərmiş və yenidən bərpa edilməsi və maliyyə mənbəyi kimi ekoloji vergilərin yığılması tövsiyyə edilir . Fondun fəaliyyətində prioritet istiqamət kimi enerji səmərəliliyinin təmin edilməsinə yönəlmiş layihələrin maliyyələşdirilməsi və bu sahədə maarifləndirilmə işlərinin aparılması göstərmək olar. 2006-cı ildə yaradılmış “Avtomobil yolları” büdcə fondun buna nümunə olaraq göstərmək olar. Fondun gəlir mənbələri yol vergisi, avtonəqliyyat vasitələri ilə bağlı müxtəlif ödənişlərdir.

Azərbaycanda davamlı inkişafın dəstəklənməsi və ətraf mühitin qorunması ən prioritetli iki siyasət sahəsini təşkil edir. Bu çərçivədə, şirkətlərin sosial məsuliyyət layihələri ilə bu prosesi sürətləndirməsi böyük ölçülü şirkətlərlə strateji əməkdaşlıq edilməsi Azərbaycanın gələcəyinə çox əhəmiyyətli bir töhvə olacaqdır.

Ölkəmizdə yaşıl investisiyaları həyata üçün “ESCO (Enerji Servis Kampaniyası)” modelindən istifadə oluna bilər. Son illərdə, müəssisələrin istifadə etdiyi enerji miqdarını azaltmağa kömək edən, eyni zamanda enerji idarəetmə xidmətlərini təmin edən, istənilən vaxt enerji səmərəliliyi ilə əlaqədar investisiyaları həyata keçirə bilən və ya təşkilinə kömək edə bilən , qısaca ESCO olaraq da adlandırılan Enerji Servis Kampaniyaları fəaliyyətə başlamışdır. ESCO-nun müştəriyə təmin etdiyi başlıca üstünlüklər;

- ESCO əməliyyat və təmir xərclərini üstlənməsi;
- ESCO şirkəti sahib olduğu lisenziya ilə enerji alış-satışının reallaşdırması, müəssisə sahibinin bunlarla məşğul olmasına ehtiyac qalmır;
- Enerji investisiyalarının bütün maliyyə və əməliyyat risklərini üstlənir.

ESCO sistemi enerji istifadəsində təmin edilən qənaət miqdarıyla enerji səmərəliliyi investisiyasının həyata keçirilməsi və sonra da aşağı enerji xərclərinin reallaşdırılmasını təmin edən bir sistemdir.

“Yaşıl iqtisadiyyat”a keçidin çox geniş vasitələr bazası mövcuddur. Bu vasitələrdən aşağıdakıları göstərmək olar:

-davamlı inkişaf prinsiplərinə uyğun gələn qiymətməhləgəlmə, o cümlədən qeyri effektiv subsidiyalardan imtina olunması,təbii resursların pul ifadəsində qiymətləndirilməsi və ətraf mühitə zərər vuran hər şeyə vergi qoyulması;

-ekoloji məhsulların istehsalını həvəsləndirə dövlət satınalmaları siyasəti və davamlı inkişaf prinsipinə uyğun gələn istehsal metodlarının istifadə olunması;

-ekoloji vergiqoyma sistemində işçi qüvvəsinə vergidən çirklənməyə vergiyə keçilməsini nəzərdə tutan islahatlar aparılması;

-davamlı inkişaf prinsiplərinə uyğun gələn infrastruktura (ictimai nəqliyyat, enerji effektiv binaların tikintisi,bərpa olunan enerji mənbələrinin istifadəsi və s.) və eləcə də, təbii kapitalın bərpa, saxlanması və mümkün olduğu qədər həcmnin artırılmasına dövlət investisiyalarının artırılması;

-ekoloji təmiz texnologiyaların yaradılması ilə əlaqədar olan tədqiqatlar və işləmələrə dövlət dəstəyi;

-mövcud və nəzərdə tutulan iqtisadi strategiyalar və sosial sahədəki məqsədlər arasındakı razılığın təmin olunmasına aparın sosial strategiyalar;

Hal-hazırda dünyanın bir çox ölkələrində əvvəl də qeyd etdiyimiz kimi yaşıl iqtisadiyyata keçidi sürətləndirmək üçün bir çox fiskal alətlərdən istifadə olunur. Azərbaycanda da bu sahədə qanunvericilik bazasının yaradılması və fiskal alətlərdən istifadə olunması həm dövlət gəlirlərini artırır , həm də yaşıl iqtisadiyyata keçidi sürətləndirir. İnkişaf etməkdə olan bir ölkə kimi bu iqtisadiyyata mənfi təsir göstərəcəkdir amma ki, dövlət tərəfindən bunun qarşısını ala biləcək həvəsləndirici tədbirlər həyata keçirilə bilər.

Nəticə və təkliflər

Bu gün Azərbaycan “yaşıl iqtisadiyyat”ın inkişafının vacibliyini başa düşür, son illər bu sahənin inkişafına dəstək verir və ölkənin karbohidrogen ehtiyatlarından asılılığının azaldılmasına çalışır. Bu məqsədlə, hökumət enerji, kənd təsərrüfatı və nəqliyyat da daxil olmaqla bir sıra əsas sektorlarda layihələr hazırlamaq və siyasət aparmaq üçün daxili və beynəlxalq maliyyələşdirmədən istifadə edir. Bu fəaliyyətlər artıq bəzi müsbət nəticələrə nail olmuşdur. Bununla yanaşı, bu iş artıq başlayan bir keçidin təşviq edilməsinə davam etmək üçün ümumi və sektora xüsusi tədbirlər barədə təkliflər təqdim etməyi nəzərdə tutur.

Yaşıl iqtisadiyyat modelinə keçiddə kömək edəcək enerji, kənd təsərrüfatı və nəqliyyat sahələrində xüsusi tədbirlər təklif olunur:

Enerji:

- Enerji istehsalı və istehlakında səmərəliliyinin artırılması tədbirləri;
- Bərpa oluna bilən enerji potensialından istifadə;
- Enerji istehsalında subsidiya və təşviqedicilik islahatları;
- Karbohidrogen resurslarından istifadənin azaldılması.

Kənd təsərrüfatı:

- Sıx təchizat zəncirlərinin təşkili;
- Texnologiyaların inkişafı və tətbiqi üçün agro-biznes və dövlət qurumları arasında tərəfdaşlığın artırılması;
- İxtisaslı kadrların yetişdirilməsi;
- Kənd təsərrüfatı məhsullarının idxal və ixracında tənzimləmələr.

Nəqliyyat:

- İctimai nəqliyyata daha çox üstünlük verilməsi və bu sahəyə daha çox investisiyaların cəlb olunması;

- Aşağı karbon qazı buraxan nəqliyyat texnologiyaları və yanacaqların dövlət satınalmalarının artırılması.

Bu tədbirlərin müvəffəqiyyətli olmasını təmin etmək üçün hökumət aşağıdakı “yaşıl” iqtisadiyyat şərtlərini təmin etməlidir:

- Yeni texnologiyaların tətbiqini təşviq etmək və hökumətin nümunə olması məqədilə bütün sahələr üzrə dövlət satınalma planlarının hazırlanması. Məsələn dövlət mülkiyyətində olan nəqliyyat vasitələrinin müasir texnologiya ilə əvəz edilməsi.

- Ətraf mühitə nəzarəti artırmaq və bazarın etibarlılığını təmin etmək üçün bazarda mövcud qeyri-müəyyənliyi aradan qaldırmaq üçün nəzərdə tutulmuş güclü tənzimləyici sistemlər. Məsələn enerji istehsalında müəyyən bir faizi bərpa olunan mənbələrdən əldə olunmasını və bu müddət ərzində bu nisbətə yüksəldilməsini təmin edən müxtəlif proqramların formalaşdırılması.

- Subsidiya və maliyyə alətinin islahatı, səhv subsidiyaların aradan qaldırılması və səmərəsiz olanları islah etmək. Ətraf mühitin çirkləndirilməsinə qarşı vergilərin qoyulması və karbon qazının atmosfərə buraxılmasını dəstəkləyəcək dövlət və özəl müəsisələrin arasında investisiya qoyuluşunda əməkdaşlıqların qurulması.

- Qlobal maliyyələşdirmə. Beynəlxalq maliyyə mənbələrindən yardım alaraq yaşıl iqtisadiyyatı dəstəkləyəcək layihələrin hədəflənməsi.

Belə nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycanda müasir ekoloji siyasət davamlı inkişaf konsepsiyasına əsaslanmaqla və kompleks xarakter daşıyır, ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunmasının dövlət proqramları vasitəsi ilə idarə olunması nəzərdə tutulur, ölkədə “yaşıl iqtisadiyyat”ın inkişaf etdirilməsinə və bu sahədə mövcud dövlət idarəçiliyinin modernləşməsinə istiqamətlənir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. UNEP, Green Economy Scoping Study Azerbaijan – 2012 United Nations Environment Programme (www.unep.org/greeneconomy)
2. Jeremy Tamanini – GGEI Measuring National Performance in the Green Economy, DUAL CITIZEN LLC, 2016, 5th Edition, səh. 15-24
3. Ceyda Erden Özsoy – “Düşük Karbon Ekonomisi Ve Türkiye’nin Karbon Ayak İzi”, HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 2015, səh.199-215
4. Vüsal Qasımlı, Zaur Vəliyev, Mahir Hübətov, Şahmar Hacıyev – “Yaşıl İnkişaf: Enerji Səmərəliliyi Və Alternativ Mənbələr”, Bakı 2014 səh. 51-73
5. Greening economies in the EU Eastern Partnership countries (www.green-economies-eap.org)
6. ABOEM üzrə Dövlət Agentliyi (area.gov.az)
7. İlyas Okumuş – “Yeşil Ekonomi Göstergeleri Açısından Türkiye’nin Sürdürülebilir Kalkınma Performansı” Gaziantep Eylül 2013
8. Seda Canpolat Bicakci - Çevre Vergilerinin Araçsallığı Üzerine Bir Değerlendirme, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Gazi Akademi Genç Sosyal Bilimciler Sempozyumu 2017 səh.348-369
9. Şule Kamber “Kamu yatırımlarında yeşil ekonominin yeri” , Kadir Has Üniversitesi, 2014 seh.41-68
10. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika komitəsi (www.stat.gov.az)
11. Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies, October 2007, Third Edition
12. İbrahim Attila , “Vergilendirmede Tahsis İlkesinin Çevre Vergileri Açısından Değerlendirilmesi”, 2006, s.223.
13. Global green economic index (www.dualcitizeninc.com)
14. Global Footprint Network (www.footprintnetwork.org)